

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE TARIMIN GELİŞİMİNDE ALMAN ETKİSİ

Alev GÖZCÜ*

Öz

Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 1923 yılında Lozan Antlaşması'nı imzalamasıyla birlikte Anadolu'da yeni bir Türk Devleti'nin kurulduğu dünya tarafından da resmen kabul edilmiş oldu. Ancak Lozan Antlaşması bedeli ağır olan savaş süreçlerinin bir sonucuydu. Ülkenin yetişmiş insan gücü savaşlarda yok olmuş, Türkiye kalkınmak için yetişmiş insan gücüne ve her çeşit uzmana muhtaç hale gelmişti. I. Dünya Savaşı'nın galip devletlerinden İngiltere ve yanı sıra Fransa; Türkiye'yi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında dış politikada yalnızlaştırmaya çalıştı. Yalnızlık konusunda Türkiye ile benzer bir kaderi paylaşan bir diğer ülke de Weimar Cumhuriyeti Almanya'sıydı. Almanya ve Türkiye bu süreçte dış politikada birbiriyle iş birliği yapan iki ülke oldu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de savaşların meydana getirdiği yetişmiş insan gücü eksikliğini büyük ölçüde Almanlar karşıladı. Alman uzmanlar ve bilim insanları bu dönemde Türkiye'de mühendislikten, sanayiye, tarımdan, hayvancılığa, vb. pek çok alanda danışmanlık sunarak ülkenin gelişimine katkı sundular. Almanların etkilerinin görüldüğü alanların başında tarım geldi. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye'nin ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıydı. Buna karşın tarım sektörünün ciddi sorunları vardı. Bu sorunların çözülmesi; Türkiye'de tarımın gelişimi açısından son derece gerekliydi. Bu aşama Türkiye tarım sektörünün sorunlarını çözebilmek için yurt dışından getirdiği uzmanlara çeşitli raporlar hazırlattı. Alman ziraat uzmanları ve bilim insanları Türkiye'de tarımın sorunlarının belirlenmesinde ve atılacak adımlarla ilgili önemli katkılar sundular. Bunun yanı sıra Türkiye'de açılan ziraat okullarında görevlendirilen Almanlar, yeni kadroların yetişmesine akademik olarak destek de oldular. Böylece Atatürk Döneminde Türkiye'de tarım alanında önemli gelişmeler kaydedildi. Bu makalede Almanların Türkiye'de tarımın gelişimine olan etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Ankara, Tarım Politikası, Cumhuriyet Türkiye'si, Tohumluk.

THE GERMAN EFFECT IN THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN TURKEY DURING ATATÜRK PERIOD

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, (alev.gozcu@deu.edu.tr).

Abstract

Upon the signing of the Treaty of Lausanne in 1923 by the Grand National Assembly Government formed in Ankara, it was also officially recognized by the world that a new Turkish State was established in Anatolia. However Treaty of Lausanne was a result of the wars which caused severe conclusions. The trained human power of the country had died out in the wars, and Turkey had become dependent on qualified manpower and professionals in order to develop. Moreover Britain and as well as France, the victorious states of World War I tried to isolate Turkey in foreign politics during the first years of the Republic. The German Weimar Republic, which had a similar fate with Turkey at the time regarding the said isolation. Germany and Turkey had collaborated in foreign policy during this process.

Germany had met lack of qualified man power resulted with wars in Turkey in the first years of Republican era. German experts and scientists contributed to the development of the country within this period by offering consultancy in so many different fields from engineering and industry to agriculture, animal husbandry etc. in Turkey. Agriculture was the preliminary field that Germans had affected. Economy of Turkey was highly based on agriculture in the first years of the Republic. However, agriculture sector had big problems. It was essential to solve these problems to develop agriculture sector in Turkey. Turkey had the experts coming abroad prepare various reports to solve these problems. German agricultural experts and scientists had made great contributions in determining agricultural problems in Turkey and measures to be taken. In addition, Germans who were appointed to agricultural schools in Turkey had helped to bring up new teams. Therefore, great developments had been achieved during Atatürk Era in Turkey. In this article, German effect in the development of agriculture in Turkey will be pointed out.

Keywords: Germany, Ankara, Agriculture Policy, Republican Turkey, Seed.

Giriş

20. yüzyılın başında yaşanan büyük savaş sonrasında bir yandan imparatorluklar yıkılırken diğer yandan yıkılan imparatorlukların yerine yeni devletler kuruldu. Dünyanın değişen siyasi koşulları Anadolu'da da ciddi gelişmeler yaşanmasına neden oldu. İstanbul merkezli Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine Ankara merkezli Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Türkiye Cumhuriyeti, zorlu bir savaşın ve yoğun bir diplomatik başarının ürünü olarak ortaya çıktı. Dünya siyaseti, Türkiye Cumhuriyeti'ni Osmanlı Devleti'nin bir devamı olarak kabul etti. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti kendine uluslararası arenada yer bulabilmek ve muhatap kabul edilebilmek için Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan sorunları da çözmek durumunda kaldı.

Uzun süren savaş yıllarında Anadolu coğrafyası atıl kalırken, halk da bir hayli yıpranmıştı. Savaşlar yüzünden Türkiye'de nüfus ciddi miktarda

azalmıştı. Osmanlı Devleti’nin modernleşme sürecinde hayatta kalma refleksiyle her alanda yetiştirdiği eğitilmiş nüfusu, uzun süren savaş yıllarında kar gibi eridi. Cumhuriyeti kuran kadro, savaştan kurtardığı ülkeyi; savaş sonrasında kalkındırmak zorundaydı. Türkiye’de hemen her alanda yetişmiş insan eksikliği vardı. Cumhuriyeti kalkındıracak kurumları oluşturacak ve gerekli atılımları yapacak uzman eksikliği en üst düzeydeydi. Üstelik yeni ülkenin içeride olduğu gibi dışarıda da ciddi sorunları vardı. Cumhuriyet Türkiye’si, ilk savaşın galipleri tarafından dış politikada yalnızlaştırılarak, politik bir açmazın içine itilmek istendi.

Almanya I. Dünya Savaşı sonrasında galip devletler tarafından savaş suçlusuzu görüldüğü için politik bir yalnızlığın içine itilmiş ve Versailles Antlaşması’nın kuşatması altında ekonomik ve mali açıdan oldukça zor durumda bırakılmıştı. Almanya ile tam olarak aynı olmasa bile Ankara’da kurulan yeni Türkiye de Batılı devletlerin yalnızlaştırmasına maruz kalmıştı. İki ülkenin karşı karşıya kaldığı bu durum Almanya ve Türkiye’yi I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi yeniden yakınlaştırdı. Zira bu iki devlet Alman siyasi birliğinin sağlandığı, 19. yüzyılın sonlarından itibaren, askeri, kültürel, politik vb. alanlarda iş birlikteliklerine yönelmişler ve I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa gibi devletlere karşı aynı safta yer almışlardı¹. Almanlara göre, I. Dünya Savaşı’nda Angolo-Fransız iş birlikteliğinin ilhak politikası Almanya ve Yakın Doğu’yu kurban haline getirmişti². I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve Türkiye arasında Mondros Mütarekesi’yle kesintiye uğrayan diplomatik ilişkiler 1924 yılında imzalanan Türk-Alman Dostluk Antlaşması’yla tekrar başladı³. Dostluk antlaşmasına ilaveten iki ülke arasında 12 Ocak 1927 ve 27 Mayıs 1930’da da ticaret antlaşmaları imzalandı⁴. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’nin Almanya ile ziraat alanında etkileşimi 1927 yılında yapılan tarım ticaret anlaşmasının hemen sonrasında açıkça başladı. Bu tarihten sonra Türkiye ziraat sisteminde yapacağı reform için Alman uzmanları ülkeye getirmeye başladı.

Bu çalışma, Atatürk Dönemi Türkiye’de tarım sektörünün yeniden yapılanması ve gelişimi üzerinde Alman etkisini konu almaktadır. Konu üzerinde farklı boyutlarıyla kimi akademik çalışmalar olmakla birlikte bunlar daha çok Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü etrafında toplanmıştır. Makalenin yazılması sürecinde Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nden elde edilen resmi belgeler, ulusal basın, araştırma –inceleme eserler, çeşitli makaleler ve fotoğraflar

- 1 Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980 (Editör: Baskın Oran) İletişim Yay., İstanbul, 2009, (15.baskı), s.298-299.
- 2 Regine Erichsen, The Politics Behind Scientific Transfer Between Turkey and Germany In The Case Of The “Yüksek Ziraat Enstitüsü” In Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi, Cilt 55/ Sayı:2, (Nisan – Haziran), 2000, ss.37-53, s.40, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000094429> E.T.27.02.2018
- 3 Türk Dış Politikası..., s.s.298-299.
- 4 Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri(1923-1945)* Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.44-49.

kullanılmıştır. Çalışma yapılırken 19. yüzyılın sonlarından itibaren Türk-Alman ilişkilerinin gelişimine değinilmiş ve bu çerçevede Cumhuriyet'in ilk döneminde Türkiye'de tarımın gelişimine Almanların nasıl etki ettikleri kişiler ve kurumlar üzerinden ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türk-Alman İlişkileri ve Ziraat

Weimar Cumhuriyeti Almanya'sı başlangıçtan itibaren pek çok konuda yeni Türk devletine pozitif bir duruş içinde oldu. Ankara'nın başkent olmasına karşı Batılı devletler bir çeşit tavır almışlardı. Şartları zorlu bu Anadolu kasabası Kurtuluş Savaşı'na ev sahipliği yaptıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın gözünde yeni devletin de yönetileceği yer olmuştu. Ankara'da Ruslar devamlı kalmayı tercih ederlerken, diğer yabancılar ara sıra geliyorlardı. Zira onlar başlangıçta Ankara'ya yerleşmeye hiç de niyetli değillerdi. Ankara için bazıları "Sıfırın üstünde medeniyet kurulmaz" demişlerdi⁵. Ancak buna karşın Almanya Ankara'da başlangıçtan itibaren büyükelçilik bulundurma konusunda olumlu bir tavır sergiledi⁶.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkiye'de görülen nitelikli insan gücü eksikliği Almanya'dan gelen uzmanlar aracılığıyla giderilmeye çalışıldı⁷. Almanya'dan Türkiye'ye gelen uzmanlar sanayi, mühendislik, mimari, eğitim, hayvancılık⁸ ve ziraat gibi alanlarda kendini gösterdiler.

5 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif yay., İstanbul, 2004, s.383.

6 "Türk Dış Politikası...", s.298-299.

7 Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1991, s.38.

8 "1926 yılı başlarında Ziraat Vekaletinin Berlin Büyükelçiliği aracılığıyla Dr. Kral Julius Horn 'la hayvancılıkla ilgili bir sözleşme yapmış ve buna göre Dr. Horn, Türkiye'de dört yıl için hayvancılık sahasında genel müfettiş olarak görevlendirilmiştir" Detaylı bilgi için bkz. Erkan Dağlı, "Atatürk Dönemi Alman Büyükelçileri 1923-1938" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı*, Konya, 2013, s.17. Tarım önemli bir parçası olarak hayvancılıkla ilgili Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren önemli adımlar atılmış ve özellikle de hayvan cinslerinin ıslahı yoluyla hayvansal üretimin artırılması üzerinde durulmuştu. Bu nokta koyun ıslahı meselesine özel bir mesai ayrıldı. Koyun ıslahı meselesinde Almanya önemli bir yer işgal etti. Yerli koyunların verimliliğini artırma çalışmaları Türkiye'de Cumhuriyet öncesinde başlamıştı. Cumhuriyet Döneminde koyun ıslahı çalışmaları devam etmiş; bu noktada Macaristan ve Almanya'dan koyunlar getirilmiştir. Macaristan'dan Tarak Yapağısı Merinoslar getirilirken 1928'den itibaren Almanya Württemberg ırkı koyunlar getirilerek koyun üretimi yapılmıştı. Yurt dışından getirilen koyunların bir kısmı kıvrıcık koyunlar ile melezleştirilirken bir kısmı da saf olarak yetiştirilme yoluna gidilmişti. Koyun ıslahı ve üretimi açısından ilk aşamada istenilen hedeflere ulaşılacak kadar Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde çalışan Prof. Dr. W.Spöttel bir proje geliştirerek kıvrıcık koyunlarının Alman Yapağı Et Merinosları ıslahı üzerinde durmuştu. Böylece Karacabey Harası'na Yapağı - Et Merinosları koçları getirilerek kıvrıcık koyunların melezleştirilmesi yoluna gidilmişti. Ancak bu yöntem uygulanırken o tarihte ülkede görülen geleneksel yetiştirme ve besleme yöntemlerinden tam olarak vazgeçilmemiş olması üretimin safhasında sorunlar yaşanmasına neden olmuştur (Bkz. Yücel Aşkın, "Cumhuriyet Döneminde Koyunculuk" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 9. Cilt, İstanbul, 1983, İletişim yay., ss.2437-2440, s.2438) Türkiye Merinos yetiştirme konusunda

Atatürk Döneminde Almanya’da işsiz kalan kimi uzmanların ve eğitilmiş kişilerin de Türkiye’de gazetelere verdikleri ilanlar aracılığıyla iş fırsatı yaratmaya çalıştıkları oldu. 1930’lu yıllarda gazetelere yansıyan ilanlar arasında Alman uzman ve mühendis, mimarların verdikleri oldukça ilginçtir.

“Diplomalı Alman Mimar

Hali hazırda Almanya’da bulunan diplomalı bir Alman mimar Türkiye’de iş arıyor. Gazetemize müracaat. İhtisas: Proje, resim, bilim fenni mesai.”⁹

Diplomalı bir Alman Mühendis

Hali hazırda Almanya’da bulunan Buhar, su, kanalizasyon boru tefrişatı ile kaynakçılık fenninde mütihaz bir mühendis iş arıyor. Gazetemize müracaat”

bilgi sahibi olmak için yurt dışına kimi görevliler de göndermişti. Bu konuda da tercih edilen ülke Almanya idi. Merinos yetiştirme teşkilatı hakkında detaylı bilgi sahibi olmak, özellikle de koyun ve yapağı üzerine bilgi artırmak amacıyla üçer ay süreyle Doğrudan Ziraat Vekaletine bağlı olan Bursa Karacabey Merinos yetiştirme çiftliği asistanı Baytar Cemal Bey ile Bursa Merinos yetiştirme çiftliği asistanı Hadi Bey gönderilmişlerdi. (Bkz. BCA.,030.18.01.02.72.14.6./18.2.1937) Ziraat Vekaleti, Baytar Cemal ve Hadi Bey’i Almanya’da kaldıkları süre içinde yerli koyunların ıslahı için damızlık merinos alınışı konusunda da görevlendirmişti. Ziraat Vekaleti, merinos yetiştirme mütihazlarında çalışan baytarlara konferans vermek üzere Almanya’dan “*Alman Koyunculuk Cemiyeti İttihadı*” direktörlerinden “*Lilyantal Harada*”yı getirmişti. Harada, Bursa’ya gitmiş şehirdeki sürüleri baytarlarla birlikte incelemişti. Bursa Yenişehir’deki mütihazda ilk kuşak kuzuları gören Alman uzman, bunların durumunu son derece iyi bulmuştu. Alman uzman ayrıca “*Cumhuriyet hükümetinin Merinos işine verdiği ehemmiyetin burada büyük kıymetini gördüm. Kuvvetle ümit ederim ki, çok yakın bir zamanda bu metodik Merinos siyasetiniz emniyetle başarılmış olacaktır. Yenişehir mütihazında gördüğüm Merinos kuzuları bana bu iş hakkında çok büyük bir itimad ve kuvvet verdi. Bu münasebetle bu işte çalışan baytar ve ziraatçı arkadaşlarımı takdir ve tebrik ederim.*” şeklinde bir açıklamada da bulunmuştu. (Bkz: *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1937) Bursa Karacabey’deki Merinos Yetiştirme Çiftliği Müdürü (Ekrem Bey) ve uzmanlar Avrupa’da öğrenim görmüş kişilerden oluşturulmuştu. Merinos çiftliğinde “*sunî tohumlama usulüyle*” üretime geçilmişti. Çiftlikte bu iş için alınmış özellikle Almanya’dan ithal edilmiş bir köç ortalama 2500 liraya mal edilmişti. Dönemin şartları için bu köçlerin bakımına oldukça özen gösterildiği, yerli koyunların merinoslaştırılması için devletin hayli maliyetli bir çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Merinos cinsi koyun, eti, yünü, kilosu ve kıymeti bakımından değeri düşünülmüş olup özellikle yünlü sanayinin önemli bir hammaddesini sağlayan hayvan olarak görülüyordu. Sunî tohumla yoluyla elde edilen ırk yarım kan olarak kabul ediliyordu. Bir yerli koyun ancak beş jenerasyon sonra ancak halis merinos kan haline gelmiş sayılıyordu. Türkiye’deki merinoslaştırma işinde Alman ve Macar cinsleri tercih edilmekle birlikte ağırlıklı tercih Alman merinoslarından yana olmuştu. (Bkz. *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1939) 1937 yılı içinde Almanya’dan 250 Alman et ve yapağı köçü getirtilerek bunlardan sunî tohumlama yapılmak suretiyle hayvanlarda da ıslah yapılmıştı. (Bkz: Almanya’nın et ve yün bakımından Türkiye’deki koyun üretimi etkisi olduğu kadar süt koyun yetiştiriciliğine de etkisi olduğu söylenebilir. Süt koyunu yetiştiriciliğinde Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesinin Cumhuriyet tarihimizde önemli bir yeri vardır. Buradaki öğretim üyeleri; Tahirova Devlet Üretim Çiftliği’ndeki Alman kökenli “*Ost-Friz ırkı ile kıvırcıkların meleziştirme yoluna gitmişler ve böylece başta süt verimi, saf kıvırcıkların üç katı olan “Tahirova koyunu” adı verilen yeni bir tip meydana getirmişlerdi. Bkz: Aşkın, a.g.m., s.2440*) Bu şekilde en 150.000 koyun Merinosa tahvil işine tabi tutulması öngörülmüştü. 1936 yılında sekiz sunî tohumlama istasyonunu 1937 yılında 40 istasyona ulaştığı anlaşılmaktadır. (Bkz. *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1937)

9 *Cumhuriyet*, 23 Kanun 1930.

Atatürk Dönemi'nde yabancı uzmanlara ülke kalkınmasında yararlanılacağı düşünülen çeşitli konularda raporlar hazırlatıldı¹⁰. Rapor hazırlatılan alanlar içinde tarım da vardı. Bu dönemde Türkiye'ye gelen Geheimrat Oldenburg, ziraat alanında yapılacak reformlar için incelemeler yaparak, çeşitli tavsiyelerle birlikte bir rapor hazırlamıştı¹¹.

Tarım, yeni Türkiye'nin kalkınmasında öncelikli ve son derece önemli alanlardan bir tanesiydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke nüfusunun büyük bir kısmı köylerde ve kırsal alanda yaşıyor ve tarımla geçimini sağlıyordu. Ancak tarım sektörü bünyesinde pek çok sorun da barındırıyordu. Türkiye'de tarım sektörü, nüfusun azlığı, nitelikli iş gücü eksikliği, üretim tekniklerinin yetersiz ve geri olması vb. genel ekonomik sorunlardan kaynaklanan sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Billhassa tarımsal üretim için makine ve tarım aletlerinin eksikliği Türkiye'de tarımsal üretimi önemli derece etkilemekteydi. Ülke, tarımsal üretim için gerekli araçlar ve makineler için büyük ölçüde dışarı bağımlıydı¹². Döneme ilişkin araştırmalar göstermektedir ki, pek çok alanda olduğu gibi tarım konusunda da Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı Devleti'nden sorunlu bir yapı devralmıştı. Yıllarca devam eden savaşlar nedeniyle tarımsal üretimde büyük düşüşler meydana gelmişti¹³. Savaşların ülkede meydana getirdiği olumsuzluklar kadar Türkiye'de tarımın son derece ilkel yöntemlerle yapılması, üretimin olması gerekenin çok altında gerçekleşmesine neden olmuştu.

Yeni Türkiye, tarım alanında mutlak suretle bir reform yapmak durumundaydı. İşte bu süreçte Almanya önemli bir model oldu. Esasında

10 Atatürk kurucu bir devlet başkanı olarak sıra dışı bir konumdaydı. O, savaştan çıkmış ve onca sorunu olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınması için akla gelebilecek hemen her konuda atılması gereken adımlara bir öncü olmuştu. Bu konular arasında Türkiye için onun döneminde hayati önem arz eden sanayi ve tarım alanları gelmekteydi. Pek çok sahada ülkede yetişmiş uzman eksikliğine bağlı olarak yurt dışından uzman getirilmesine ihtiyaç duyulmuştu. Türkiye'ye gelen uzmanlara çeşitli raporlar hazırlatmıştı. Bu raporlardan bir tanesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ziraat Vekili olan Mehmet Sabri Bey'in Rusya gezi sırasında yapmış olduğu bilgi alış-verişi sonrasında ortaya çıkmıştı. 1925-1928 yılları arasında Rus Ziraat Bilimci Prof. Jukovskiy, Türkiye'nin tarımsal bitki türlerini incelemiş, daha sonra aldığı kimi zirai örneklerle ülkesine dönmüş ve Leningrad Ziraat Enstitüsü bünyesindeki bir laboratuvarında "*Türk Ziraat Pavyonu*" açmıştı. Detaylı bilgi için bkz: Seyfi Yıldırım, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Bürokrat ve Siyasetçi: Mehmet Sabri Toprak(1878-1938)", <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-71/osmanlidan-cumhuriyete-bir-burokrat-ve-siyasetci-mehmet-sabri-toprak-1878-1938> E.T. 25.02.2018. "*Türkiye ziraatı ve imkanları üzerinde, Prof. M Jukovski'nin fülî başkanlığında çalışılıp 28 profesör ve ilim adamı tarafından kendi bölgelerinde ve çeşitli deneme istasyonlarında biyolojik ve zirai neticeleri incelenen 10.000 paket kadar tohum ve numunelerin araştırma neticeleri, Türk zirai bitkilerinin bilimsel evsaf tasnifi yapılarak 1933'te ve 1000 sayfaya yaklaşan bir büyük kitap*" olarak yayımlanmıştı. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, "Haşhaşın Ardından", *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1971.

11 Erichsen, *a.g.m.*, s.40.

12 Çelik Aruoba, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye'nin Ekonomi Kurumu, Ankara,1982, ss.79-89, s.80-81.

13 Gülten Kazgan, "Tarım" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 9. Cilt, ss.2412-2430, İstanbul, 1983, s.2418,

Osmanlı Devleti’nin son döneminde Almanya ile pek çok konuda ciddi iş birlikteliği olmuştu. Almanya ile Türkiye arasında ziraat ve yanı sıra veterinerlik alanlarında mesainin 19. yüzyılın ortalarında başladığı anlaşılmaktadır. Örneğin daha Sultan Abdülmecit döneminde Prusya’dan gelen veteriner Von Godlewsky’in Harbiye’de veterinerlik dersleri vermişti¹⁴. Alman nüfuzu Osmanlı topraklarında özellikle II. Abdülhamit Dönemi’nden itibaren daha gözle görülür bir hal aldı. Bu süre içerisinde Türkiye’nin en önemli ekonomik faaliyet alanı olan tarımda; Almanlar kendilerini göstermeye başladılar. Osmanlı topraklarında yabancılar tarafından yapılan demiryolu hatlarının geçtiği yerdeki tarımsal verimlilikle Almanlar, özellikle ilgilendiler. Örneğin, Bağdat Demiryolu şirketi; hattın geçtiği güzergah çevresinde tarımsal verimlilik üzerine hassasiyetle eğilmişti. Böylelikle Bağdat Demiryolu hattı çerçevesinde “*Tarım Birimi*” oluşturulmuştu. Şirket, Alman danışmanların katkılarıyla birinci sınıf tohumluk tahıl elde edilmesine, deneme ve öğretim amaçlı fidan dikimleri, tohum ve fidelerin getirilmesiyle birlikte tarımının iyileştirilmesine belli oranda katkılarda bulundu. Alman uzmanlar 20. yüzyılın başından itibaren oldukça net bir şekilde Anadolu’da tarımın iyileştirilmesinde rol oynadılar. Avrupa’dan modern tarım makinaları Türkiye’ye getirilmeye başlandı. Öncelikle kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden Almanlar, Konya, Adana ve Mezopotamya’daki susuz toprakların sulama kanalları aracılığıyla canlandırılması yoluyla Türkiye’de tarımı geliştirmeye çalıştılar¹⁵. Zira Anadolu’da tarım yapmanın güçlükleri arasında göze çarpanlardan bir tanesi sulamaydı.

Osmanlı Devleti’nin ziraatı modernleştirme sürecinde sulama konusuyla ilgili kimi adımlar atılmıştı. Ülkede sulamayla ilgili olanakların geliştirilmesi önemli bir finansman sorununu da beraberinde getirmişti. Oldukça kısıtlı olanaklarla beraber Almanlar, Konya’nın batısındaki Beyşehir Gölü suyunun güneyindeki Çumra Ovası’na dağıtım yapmak için bir kanal şebekesi yapmışlardı¹⁶. Türk-Alman ilişkilerine ilişkin araştırmalardan, Osmanlı Devleti’nde ziraatın modernleşme sürecinin I. Dünya Savaşı yıllarında da devam ettiği ve tarımın altyapısının modernleştirilmesi hususunda Almanlardan destek alındığı ve Osmanlı Devleti’nin ülkede kurulması düşünülen tohumculuk deneme istasyonu yönetimi için de Almanya’dan uzman önerilmesini istediği anlaşılmaktadır¹⁷. Almanların Osmanlı Devleti’nde tarımda başlayan etkileri yeni Türkiye’nin kuruluş sürecinde de devam etti. I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar devam eden Osmanlı- Alman ilişkileri mütareke sürecinde kesintiye

14 Sevtaç Kadioğlu, “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde Mülteci Bilim Adamları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* IX/1-2(200-2008), ss.183-197, s.184 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/13236> E.T.27.02.2018

15 Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhü 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim yay., İstanbul, 2015, s.296-297.

16 August R.Von. Kral, *Kemal Atatürk’ün Ülkesi- Modern Türkiye’nin Gelişimi*, (Almanca aslından çev: S. Eriş Ülger), Alfa yay., İstanbul, 2010, s.88.

17 Gencer, *a.g.e.*, s.298.

uğramakla birlikte kısa bir aranın ardından yeni Türkiye'nin kurulmasıyla birlikte tekrar gelişmeye başladı.

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra Atatürk'ün öncülüğünde ülkede hemen her alanda görülmeye başlayan kalkınma gayreti tarım alanında da kendini gösterdi. Tarımsal kalkınma hayati derece önemli olup nüfusun büyük bir kısmı geçimini de bu yolla sağlıyordu. Türkiye'de tarımla uğraşan nüfusun refahının artması için atılan önemli adımlar arasında çağdaş tarım metodlarının ülkede yerleşmesi vardı. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ülkede ziraat alanında yeni adımlar atılmaya başlanmışsa da bunlar Türkiye'de tarımsal kalkınmanın tam olarak gerçekleşmesine yetmedi. Ancak yine imparatorluk Türkiye'sinden kimi kurumların Cumhuriyet'e intikal ettiği de olmuştu. 1891 yılında açılan Halkalı Yüksek Ziraat Enstitüsü (Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi) 1928'de kapanana kadar 32 yıl faaliyet göstermiş önemli bir eğitim kurumuydu¹⁸. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de Atatürk tarafından yapılan diğer reformlar ziraat alanında da etkisini gösterirken; Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nda 1923'ten itibaren öğretim süresinin 3 yıldan 4 yıla çıkarılmıştı¹⁹. Okul eğitim-öğretim faaliyetleri süresince Türkiye'de tarımın gelişimine katkı sunan önemli isimler yetiştirmişti. Okulun akademik kadrosu kendi dönemlerinin otoriteleri kabul edilmekteydiler. Bunlar arasında Botanik alanında Ali Rıza Erden, Kimyacı Nurettin Münşi, Bitki Koruma Hocası Süreyya Özek, Zootekni alanında Muhlis Erkmen, Meyvecilik hocası Ahmet Hamdi Dikmen, Ziraat sanatları Hocası Süreyya Genca vardı²⁰. 1923'den itibaren Halkalı Yüksek Ziraat Okulu mezunlarının gruplar halinde Avrupa'ya ama özellikle de Almanya'ya gönderilmesine başlanmıştı²¹. Almanya'ya gönderilen öğrencilerin sayısı 30'u aşmıştı. Bunlardan 26'sı yurda döndükten sonra 1933 yılında Ankara'da açılacak olan Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde görev yapmışlardı. Bu sayıya Ormancılık ve Veterinerlik sahasında Almanya'ya eğitim görmeye gönderilen öğrenciler dahil değildi. Ziraat Vekaleti'nin önemli kadrolarında görev yapan bürokratlar ve orta ziraat okullarında görev yapan öğretmenler dahi kısa ya da uzun süreliğine Almanya'ya gönderilmişlerdi²². Türkiye'nin Almanya'ya öğrenim görmek üzere gönderdiği öğrenciler arasında yer alan ziraatçılar 1920'lerin

18 Arif Akman, "Türkiye'de Fermantasyon ve Teknolojisinin Gelişimi Öyküsü", *Gıda/The Journal of Food* Cilt(yıl):12, Sayı:3, Mayıs-Haziran 1987, s.145 E.T.27.02.2018 <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gidader/article/view/5000096862/5000090186>

19 Arif Akman, "Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Öyküsü", *Gıda*(1990), Yıl 15, Sayı:(1), Ocak-Şubat, ss,3-12,s.4 E.T.27.02.2018 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/78503> (Bu makalenin yazarı olan Arif Akman da hem Almanya'da öğrenim görmüş hocalardan ders almış hem de kendisi Alman 'ya öğrenim görmüştür. 1932'de Almanya'dan döndükten sonra "Şarapçılık Laboratuvarında" baş asistan olarak görevlendirilmiştir. Söz konusu laboratuvar Ankara Yüksek Ziraat bünyesinde faaliyet göstermişti. Bkz: Akman, "Türkiye'de Fermantasyon...", s.147.

20 Akman, "Yüksek Ziraat Enstitüsü...", s.4

21 Akman, "Türkiye'de Fermantasyon...", s.146

22 Akman, "Yüksek Ziraat Enstitüsü...", s.5.

başında yurda döndüler²³. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yurt dışına gönderilen öğrenciler yurda döndükten sonra Cumhuriyet döneminde ülkeye hizmet vermişlerdi. Bu öğrenciler arasında Atatürk Dönemi’nde Ziraat Vekaleti görevini yapan Dr. Muhlis Erkmen de vardı. Kuruluş sürecinde Cumhuriyet’in tarım politikalarının şekillenmesinde Muhlis Erkmen gibi Almanya’da öğrenim gören öğrencilerin önemli etkileri vardı. Almanya’ya yirmişer kişilik gruplar halinde uzmanlık öğrenimi görmek üzere gönderilen öğrenciler döndükten sonra Türkiye’de üniversitelerde çalıştılar²⁴.

Almanya’da öğrenim gören Muhlis Erkmen, önce Halkalı Ziraat Enstitüsü’ne Profesör ve okul müdürü olarak atandı. Ancak Erkmen’in Halkalı Ziraat Enstitüsü’ndeki görevi Ankara’ya davet edildiği için çok uzun soluklu olmadı. Önce milletvekili olan Muhlis Erkmen, kısa süre sonra Ziraat Vekilliğine atandı. Muhlis Erkmen bakan olarak göreve başladıktan sonra Türkiye’de tarımın potansiyelini ortaya çıkarmak ve tarım konusunda yapılabileceklerle ilgili görüşlerine başvurmak için öğrenim gördüğü Almanya’dan davet ettiği uzman heyetlerin görüşlerine başvurma yoluna gitti. Dolayısıyla Türkiye’de Atatürk Dönemi’nde tarım politikalarının belirlenmesinde Alman etkisi bir tesadüf olmadı. Muhlis Erkmen’in kendisinin de Almanya’da öğrenim görmesi; Türk tarımında atılacak adımların saptanmasında belirleyici oldu²⁵. Muhlis Erkmen’in tarımın potansiyelini ortaya çıkarmak için Leipzig Üniversitesi eski rektörlerinden Prof. Dr. (Geheimrat) Falke ve Prusyalı Prof. Dr. (Geheimrat) Oldenburg başkanlıklarında iki uzman heyeti Türkiye’ye davet etti. İşte bu heyetlerin tavsiyeleri sonrasında tarımın gelişmesi ve kalkınması için modern bir ziraat enstitüsünün Ankara’da kurulması kararlaştırıldı. Açılacak olan enstitüde yetirilecek olan uzmanlar ve bilim insanları tarımın gelişimine katkı sunacaklardı. Böylece Ankara’da kurulan Ziraat Enstitüsü²⁶ olabildiğince

23 Almanya’da Geisenheim’de öğrenime gönderilen isimler arasında Zafir Rıza da vardı. Zafir Rıza, Türkiye’de Fermantasyon teknolojisinin gelişiminde son derece önemli bir yere sahiptir. Rıza, Fermantasyon teknolojisi konuları içinde şarap, sirke, ispirto teknolojileri üzerine yoğunlaşmış ve bu çerçevede yeni bilim insanlarının yetişmesine önemli bir katkı da sağlamıştı. Zafir Rıza, Ankara Etlik bağlarında Kalecik Karası üzümünden fıçılarda şarap denemelerinin yanı sıra çeşitli bitkilerin ispirto değerleri ve meyvelerin yapıları üzerine incelemeler de yapmıştır. Zafir Rıza 1928’de şarapçılık ve sirkecilik kitaplarını yayımlamıştır. Detaylı bilgi için bkz: Akman, “Türkiye’de Fermantasyon...”, s.146-147.

24 Sadri Aran, “Tarımda İlk Atılım ve M. Erkmen Hoca”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1985, Sadri Aran, Ziraat Enstitüsü İktisadiyat Enstitüsünde asistan olarak işe başlamıştı. Aran, Ziraat Enstitüsü’nün rektörü olan Prof. Dr. Falke denetiminde “İvedik Köyü- Bir Köy Monografisi” konulu doktora tezini yaptığını ve eserin köy kalkınması ve tarım reformuyla yakından ilgili olduğunu, ilk defa köy enstitülerinin kuruluş prensiplerine dair örneklerin bu eserde yer aldığını belirtmektedir.

25 Sadri Aran, “Tarımda İlk Atılım ve M. Erkmen Hoca”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1985

26 Ankara’da faaliyet gösteren Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde 1933-1939 arasında görev yapan hocaların büyük bir kısmı Almanlardan oluşmaktaydı. Burada öğrenim Almanca olarak veriliyor ve öğrenciler bu dersleri Türkçe’ye çeviriyorlardı. Yine bu süre zarfında yapılan Doktora ve habilitasyon çalışmalarının da Almanca olarak yapılmakta ve Alman jüri üyelerince değerlendirilmekteydi. Detaylı bilgi için bkz: Akman, “Türkiye’de Fermantasyon...”, s.148.

kapsamlı bir şekilde tasarlanarak hayata geçirildi²⁷. “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü” adıyla hayata geçecek olan kurumun ortaya çıkışında Alman uzmanların önemli bir etkisi vardı.

Enstitünün açılması için olabildiğinde hızlı hareket edilerek, eksikleri hızla tamamlanmaya çalışıldı. Bu süreçte de tüm laboratuvarlar ve atölyeler de Almanya’dan getirilen aletlerle oluşturuldu. Enstitüde okutulacak ders kitapları da Almanya’dan tedarik edilmişti²⁸. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün kuruluş aşamasında yer alan ve burada ders veren Alman bilim insanları enstitüyü Almanya’daki örneklerine benzer şekilde kurmak ve donatmak için ellerinden gelen çabayı gösterdiler. Ziraat Enstitüsü’nde akademik kariyer yapacak olan adayların doktoralarını Alman örneğine göre yapmaları şartı getirildi. Bu bakımdan Almanlar, Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde ders vermelerinin yanı sıra Türkiye’nin geleceğinde yer alacak bilim insanları aracılığıyla ziraat ve ziraatla ilgili alanlarda Alman etkisini devam ettirecek bir yol açmışlardı. Yüksek Ziraat Enstitüsü üzerinden Alman ekolünün Türk bilim ve ziraat dünyasında açık bir etkisi ortaya çıkmıştı²⁹.

Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün yanı sıra Almanların doğrudan tarımsal üretim safhasında da etkileri vardı. Almanlar, Türkiye’nin gelişimi ve kalkınmasında ülkede yaptıkları yatırımlarla da ön plana çıkmışlardı. Bunlar arasında ziraata ek olarak sanayi yatırımları da vardı. Türkiye’de Almanlar, makine sanayinde belirgin bir yer edinmişti. Özellikle tarım alanında pamuk üretimi açısından önemli bir yer olan Çukurova’da Alman tarım makine sanayinin yatırımları büyük miktardaydı. Türkiye’de tarımsal faaliyetlerde özellikle Alman makinelerinin kullanılmasında ülkede görev yapan Alman uzmanların etkisi vardı³⁰. Yavuz Özgül; özellikle büyük ve küçük çiftçiler için yapılan makinalı tarımda Alman makine sanayinin bilhassa Çukurova Yöresin ’deki pamuk üretiminde önemli başarılarla imza attığını belirtmektedir³¹. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden itibaren Almanlar, Adana ve çevresindeki pamuk üretimiyle de ilgilenmişlerdi³². 1936’da Alman Devlet eksperiyile yapılan görüşmelerden, Almanya’nın, Türkiye’nin pamuk için dış satıma ayırdığı bütün stokları almak yolunda istekli olduğunu ortaya koymaktaydı. Almanya, Atatürk Dönemi’nin sonlarında Türkiye’nin pamuk üretimi geliştirmek için atacağı her türlü adımda bilimsel ve teknik destek yapmaya hazır olduğunu da ortaya koymuştu. Almanlar, Türkiye’de üretilen hemen her çeşit tarım ürünüyle ilgilenmişlerdi. Özellikle Türk pamuğu Almanya’da en çok arananlar arasındaydı³³.

27 Sadri Aran, “Tarımda İlk Atılım ve M. Erkmen Hoca”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1985.

28 *A.g.m.*,

29 Kadioğlu, *a.g.m.*, s.187.

30 Sezen Kılıç, *Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye’deki Alman Okulları (1852’den -1945’e kadar)* Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005, s.124.

31 Özgüldür, *a.g.e.*, s.52.

32 Gencer, *a.g.e.*, s.296-297.

33 Kral, *a.g.e.*, s.87.

Atatürk Dönemi’nde, dış ticaret hacimlerinin önemli bir kısmının Almanya ile gerçekleştiğini unutmamak gerekir. Almanlar, Türkiye’ye sanayi ürünleri satarken karşılığında Türkiye’den tarım ürünleri satın aldılar. Türkiye ile Almanya arasında Cumhuriyet’in ilk döneminde farklı tarihlerde ticaret anlaşmaları yapıldı. 1927 yılında yapılan ticaret anlaşması 1930’da yenilendi³⁴. 1928 yılında Türkiye’nin yurt dışındaki ilk Ticaret Odası, Berlin’de kuruldu³⁵. Anlaşmanın yenilenmesi durumu iki ülke arasında artan ticari potansiyelle ilgiliydi. Ticaret anlaşmalarının ortaya koyduğuna göre; Türkiye Almanya’ya haşhaş tohumu, ham pamuk, pamuk döküntüleri, kök boyalar, kabuklar, yapraklar, çiçekler, afyon, meyan kökü, palamut, koyun yünü, Ankara keçisi kılı, ham deri, vb. ayrıca incir, kuru üzüm, benzeri tarım ürünleri ihraç etmekteydi³⁶.

Cumhuriyet ilan edildikten kısa süre sonra Türkiye’de tarım alanında yapılanların sonuç vermeye başladığını söylemek mümkündür. Hemen her çeşit tarım ürününün üretim hacminde ciddi artış kaydedilmişti. Üstelik Türkiye’nin tarım ürünleri yurt dışında ilgi de görmekteydi. Özellikle ülkede yetişen hemen her çeşit meyve iyi alıcılar bulabiliyordu. Ancak buna karşın Türkiye’nin ürünlerini pazarlama konusunda ciddi sorunlar yaşadığı ve reklam konusunda eksik kaldığı anlaşılmaktadır. Pazarlama açısından yaşanan sorunlar yüzünden bazen dış piyasalarda iyi değerlere alıcı bulabilecek ürünlerin zamanında elden çıkarılmadığı ve tarlada kaldığı dahi oluyordu. Bazen de ürünler gelişmiş saklama tekniklerinden yoksun depolarda alıcıyla buluşmadan çürüyerek ziyan olmuşlardı. Saklama ve pazarlama konusundaki eksiklikler ve modern tesislerin olmayışı tarım ürünlerinin ziyan olmasındaki en önemli nedenler arasındaydı³⁷.

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü ve Alman Etkisi

Cumhuriyet Türkiye’sinde, tarımla doğrudan ya da dolaylı pek çok konuda öncelikle dönemin Ziraat Vekaleti sorumluydu. Cumhuriyet’in ilanından kısa süre sonra Ziraat Vekaleti’nin çabalarıyla Türkiye’de çalışan isimlerin arasında Dr. Karl Horn vardı. Kendisiyle hayvancılıkla ilgili sözleşme yapılmış ve Horn, dört yıl süreyle Türkiye’de görev yapmıştı. 1926’da göreve başlayan bir diğer uzman ormancılık sahasından görevlendirilen Prof. R. Bernhard’dı³⁸. Saksonya-Taharandt Yüksek Okulu’nda görev yapan Profesör

34 Özgüldür, *a.g.e.*, s.45-46.

35 İlhan Tekeli/Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi-İkinci Cilt*, İletişim yay., İstanbul, 2014, s.213.

36 Özgüldür, *a.g.e.*, s.45-46.

37 Özgüldür, *a.g.e.*, s.80.

38 Koçak, *a.g.e.*, s.39. Orman İşlerinde çalıştırılmak üzere 6’sı Almanya’dan ve 3’ü Avusturya’dan dokuz uzmanın yurtdışından getirilmişti. Almanya’dan getirilecek 6 uzmandan Hard ve Haske adındaki iki uzmanın bir ay süreyle getirilmesi ve kendilerine gelip gitme yol masraflarına karşılık net olarak 700 lira yol parası ve Türkiye kaldıkları sürece gündeliklerinin ellerine geçecek bir aylık miktarı 800 lirayı aşmamak üzere en çok 27,5 lira gündelik verilmesine karar verilmişti. Bkz: BCA.,030.0.18.01.02.72.19.0001./15.03.1937

R. Bernhard'ın Türkiye'de ormanları yeniden yapılandırması bekleniyordu. Üstelik Profesör Bernhard'ın yanı sıra ormancılıkla ilgili Türk kurumlarında görevlendirilen diğer isimlerin önemli bir kısmının da Avusturyalı ve Alman orman mühendisleri olduğu anlaşılmaktadır³⁹.

1928'den itibaren ziraatla ilgili Türkiye'de yapılacaklarla ilgili önemli gelişmeler oldu. Zira İstanbul'da Halkalı Yüksek Ziraat Enstitüsü kapatılınca Ankara'da modern bir ziraat enstitüsünün kurulmasına giden süreç başladı. Ancak 1925-1927 yılları arasında Ziraat Vekilliği yapan Mehmet Sabri Toprak, kendi bakanlığı döneminde Türkiye'de ziraatın geleceğine yatırım yapan önemli adımlar atmıştı⁴⁰.

Mehmet Sabri Toprak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde son derece önemli bürokratlardan biriydi. Toprak'ın ziraatın başındaki isim olarak son derece aktif bir görev süresi oldu. Başta Rusya⁴¹ olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerini ziyaret ederek ziraatla ilgili incelemelerde bulundu ve tecrübelerini Türkiye'de ziraatın modernleştirilmesi sürecinde kullandı. Mehmet Sabri Bey'in Avrupa'daki temasları içinde Almanya da vardı. O, Almanya'da bulunduğu sırada Almanya Ziraat Bakanlığı Zirai Kurumlar Genel Müdürü olan Dr. Oldenburg'la temaslar kurmuştu. Böylece Oldenburg başkanlığında bir heyetin Türkiye'ye gelme ve ziraat sahasında yapılacaklarla ilgili bir rapor hazırlama süreci başlamış oldu⁴². Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün oluşum aşamasında görev verilen isimler arasında 1928 yılının ilk yarısında Türkiye'ye gelen Oldenburg da vardı⁴³. Atatürk'ün talimatları doğrultusunda Ziraat öğreniminde gerekli reformlara gidilirken, Türkiye'de ziraatın yapısını incelemek ve ayrıca bu alanda yükseköğretimde neler yapılacağına dair değerlendirme yaparak bir rapor hazırlamak üzere 1927'de Almanya'dan davet edilen heyetin başında (Geheimrat) Oldenburg bulunmaktaydı. Bu nedenle Almanya'dan gelen heyet, Oldenburg Heyeti olarak anılırken, hazırlanan rapor da "*Oldenburg Raporu*" denilmiştir⁴⁴.

Oldenburg Heyeti tarafından hazırlanan rapor Türkiye'de modern eğitim veren ziraat okulu açılmasına önemli katkı sağlamıştı. Böylece Oldenburg Heyeti, Ankara Etlük'de Ziraat Enstitüsü'nün kurulum sürecini başlattılar⁴⁵.

39 Kral, *a.g.e.*, s.91.

40 Akman, "Yüksek Ziraat Enstitüsü...", s.6.

41 Mehmet Sabri Bey'in Rusya gezisi oldukça kapsamlıydı. Sabri'nin gördüğü yerler arasında Moskova, Leninograd... vb. şehirlerin yanı sıra Azerbaycan ve Gürcistan Cumhuriyetleri... vb Rusya yönetimi altındaki kimi devletler de vardı. Mehmet Sabri Bey'in Rusya ziyareti sırasında tarım alanında yaptığı incelemelerin oldukça çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar için de tarımla ilgili bilimsel kuruluşlar, tarım sendikaları, bağcılık ve şarap üretim birliklerinden balık yetiştirme enstitülerine, sütçülüğten, veterinerliğe, ormancılığa, botanik bahçelerine, varan geniş bir kapsam olduğu anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Seyfi Yıldırım, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Bürokrat ve Siyasetçi: Mehmet Sabri Toprak(1878-1938)", <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-71/osmanlidan-cumhuriyete-bir-burokrat-ve-siyasetci-mehmet-sabri-toprak-1878-1938> E.T. 25.02.2018.

42 Yıldırım, *a.g.m.*, çst. syf.

43 Koçak, *a.g.e.*, s.41.

44 Akman, "Yüksek Ziraat Enstitüsü...", s.5.

45 Koçak, *a.g.e.*, s.41.

Enstitünün kuruluşu Türkiye’de ziraatın gelişimi bakımından son derece önemli bir adımdı. Enstitünün kuruluş süreci basında da takip edilmekteydi. Heyet üyelerinin büyük bir kısmı bir süre sonra ülkeden ayrılırken heyetten üç uzmanın 1930 yılında sözleşmeleri sona erene kadar Türkiye’de kaldıkları anlaşılmaktadır. Bir takım anlaşmazlıklara karşın yine de heyet, Ankara’da çeşitli çalışmalar yaptı⁴⁶.

Dönemin önemli gazetecilerinden Yunus Nadi bu konuda çeşitli yazılar kaleme almıştı. Yunus Nadi, Ziraat Vekaleti’nin Ankara’da kurulacak enstitüde Almanya’dan destek alınmasını oldukça önemsemişti. *“Alman mütehassıslar ile beraber çalışacak ve yetişecek Türk gençliğinin hocaları derecelerine yükselmeleri nihayetünnihaye bir nesil meselesidir. Bizim en ziyade ehemmiyet vererek adeta şimdiden olmuşçasına sevindiğimiz en parlak istikbal ise onların ellerinde bulunuyor...”*⁴⁷.

Yunus Nadi, 1931’de yazdığı bir başka yazıda bir zihniyet eleştirisi yapmaktaydı. *“İhtisasa Hürmet Lazımdır!”* başlığını taşıyan makalede Türkiye’de görev yapan Almanlardan söz etmişti. Nadi, yeni Türkiye’nin medeni bir seviyeye gelebilmesi için öncelikle ilme, sanayiye, ihtisasa saygı göstermesi gerektiği üzerinde durmuştu. Nadi’nin böyle bir makale kaleme almasında Türkiye’de *“ilme itibar etmemek ve ihtisası ise hiç saymak”* hastalığının eskiden kalma bir adet olarak devam ettiğini düşünmesi etkili olmuştu. Yunus Nadi, Türkiye’ye gelen Alman mimar Yansen’den ve yanı sıra Alman Ziraat uzmanı Profesör Oldenburg’tan söz etmişti. Prof. Oldenburg’un Türkiye gelmesini Ziraat Vekili istemişti. Alman Hükümeti Prof. Oldenburg’u Türkiye’ye gelmesi konusunda ikna etmişti. Yunus Nadi, Alman ziraat uzmanına Türkiye’de ziraat memurları tarafından hak ettiği değerin verilmediğine yönelik eleştiri getirmekteydi. Nadi’ye göre Prof. Oldenburg Almanya’nın o tarihteki en gelişmiş çiftçiliğini kuran kişiydi. Buna rağmen Oldenburg’un bilgisinden, tecrübesinden yeterince yararlanılmamıştı. Yunus Nadi, ülkeye gelen uzmanlardan yeterince yararlanamamayı Türkiye’de görülen bir çeşit Yeniçeri zihniyetine benzetmişti⁴⁸. Zira Osmanlı Devlet adamlarının Batı karşında geri kaldıklarını fark etmeleriyle birlikte ülkede yapmak istedikleri reformlara en ciddi tepki, devletin tüm kurumlarıyla birlikte bozulmanın yaşandığı Yeniçeri Ocağı mensuplarından gelmişti. Yunus Nadi, Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde Türkiye’nin, Prof. Oldenburg’un tecrübesi ve bilgisinden yeterince yararlanamamış olmasını; Yeniçeri Ocağı’nın reformlara karşı yapmış olduğu muhalefet sürecindeki zihniyetiyle paralel görmüştü.

1930’ların başında Türkiye’de tarımla ilgili bir önemli gelişme de 1931 yılının Ocak ayında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından Ankara’da

46 Koçak, a.g.e., s.41.

47 Yunus Nadi, “Ziraat Enstitülerimiz Hakiki İlim ocakları Oluyor!”, *Cumhuriyet*, 17 Kanunusani 1930.

48 *Cumhuriyet*, 7 Teşrinisani 1931.

toplanan ve çok sayıda uzmanın katıldığı “Birinci Ziraat Kongresi”⁴⁹ oldu⁵⁰. 1929 Ekonomik Buhranı’nın Türkiye’yi etkilediği bir dönemde kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, ülkede ekonomiye yön verebilmek için aynı zamanda Birinci Sanayi Kongresi’nin toplanmasında da etkili olmuştu⁵¹.

Dönemin hükümetinin önemle üzerinde durduğu kongrenin toplanması için gerekli çalışmalara 1930’un Eylül ayında başlandı. İktisat Vekaleti Ziraat Kongresi’nin toplanmasıyla ilgili doğrudan devrede olup; kongreye yoğun katılım olması için hassas davranmıştı. Ziraat Kongresi’ne katılanların ulaşım giderlerinin bir kısım masraflarını da İktisat Vekaleti üstlenmişti. Hükümet tarafından son derece önemsenen Birinci Ziraat Kongresi, geniş bir katılımıyla çalışmaların gerçekleştirmiştir. Kongreye iştirak edenlere arasında yerli ve yabancı uzmanlar yer almaktaydı⁵².

Cumhuriyet Türkiye’sinin kurumsallaşma sürecinde 1933’de Ankara’da açılan Yüksek Ziraat Enstitüsü değerli bir adımdı. Bu kurum ülkede geri kalmış tarımın kalkındırılmasında son derece önemli bir rol oynadı. Ziraat Enstitüsü’yle ilgili hemen her türlü konuda da Ziraat Vekaleti devreydi. Bu

49 Birinci Ziraat Kongresine yabancı uzmanlar da katılmıştı. Bunlar arasında Almanlar da vardı. Kongreye katılan yabancı uzmanlar çeşitli konularda raporlar sunmuşlardı. Bunlardan bir tanesi Adapazarı patates İslah İstasyonu Mütihassısı (Herr Kılaye) Kleye idi. Almanya’dan Türkiye gelen (Herr Kılaye) Kleye, Türkiye’de belirli bir süreliğine sözleşmeli çalıştırılan Alman uzmanlardan sadece bir tanesiydi. Adapazarı tohum ıslah istasyonunda çalışmak üzere Türkiye gelmiş olan Herr (Kılaye’nin) Kleye’nin sözleşmesi 1930 yılının Şubat ayında bitmesine karşın; İktisat Vekaleti’nin 22/9/1930 tarih ve 68085/25 numaralı tezkereyle sözleşmesinin iki yıl daha uzatılması teklif edilmiş ve daha önce aldığı 625 liralık ücretin 650 liraya çıkarılması kararlaştırılmıştı. bkz. *BCA.*, 030.18.01.02.14.62.18./8.10.1930. 1926 yılında dönemin hükümeti tarafından Adapazarı şehri içerisinde patates ıslah müessesesinin Türkiye’de patates yetiştiriciliğini tecrübe ederek, patatesin ülkede yaygınlaştırılmasına yönelik bir faaliyeti vardı. 1928 yılından itibaren Alman ziraat uzmanı tarafından idare edilmiş olan kurumun idarecisi olan Kleye’nin buradaki çalışmalarına devam edebilmesi için yukarıda da belirtildiği gibi 1930 yılında kendisiyle Türk Hükümeti’nin yaptığı sözleşmenin uzatılarak yenilenmesi sağlanmıştı. Patates İslah Müessesesinin çalışmalarında öncelikle belirleyici olan Kleye idi. O’nun, Almanya’dan çeşitli patates türlerini getirerek Türkiye’de patates yetiştiriciliğinde kullandığı anlaşılmaktadır. Kleye, Birinci Ziraat Kongresi’ne Türkiye’de patates yetiştiriciliği hakkında oldukça detaylı bir rapor sunmuştu. Kleye, 1928,1929,1930 yıllarına ait üretim raporlarını, bu senelere zarfında patates yetiştiriciliğinde elde edilen tecrübeden de söz etmişti. Kleye ayrıca patates üretiminde verimlilik ve yanı sıra üretimin safhasında hastalıklarla nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair bilgiler üzerinde de durmuştu. Detaylı bilgi için bkz: *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları 1*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, ss.168-189. Birinci Ziraat Kongresi’ne katılan yerli uzmanların birçoğu Türkiye’de ziraatın daha verimli hale getirilmesi için hazırladığı raporlarda Alman bilgi ve tecrübesinden yararlanılmasına vurgu yapmışlardı. Tohumluk meselesinden tarım makinalarına, zirai sergilere, ambalajlama usullerine... vb. pek çok konuda Almanya’dan örnekler verilerek bu ülkeden ziraat alanında oldukça geniş bir ithalat yapıldığı anlaşılmaktadır.

50 Doğan Duman, “Türkiye’nin Sanayi ve Tarım Politikasının Oluşturulmasında Birinci Sanayi ve Birinci Ziraat Kongrelerinin Etkileri”, *JASSS (The Journal of Academic Social Science Studies)*, S.41, Kış, 2015, ss131-145, s.140.

51 Duman, *a.g.m.*, s.140.

52 Duman, *a.g.m.*, s.140.

konular arasında Alman uzmanlara ödenecek ücretler de bulunmaktaydı⁵³. Okulun bir başka göze çarpan özelliği ise öğretim üyeleri idi. Zira Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün öğretim elemanları Almanya’dan tedarik edildi. Üstelik Alman öğretim üyeleri ders vermenin yanı sıra okulun idaresinde de görev aldılar⁵⁴. Tarımın daha verimli hale getirilmesi için Ziraat Enstitüsü gibi “*ilim yurtlarına*” ihtiyaç vardı. Bu “*ilim yurtları*” oluşturulduktan sonra “*teşkilata ruh vermek bunun için de bütün tatbikat manivelasını ehil ellere tevdi etmek icap ediyordu.*” Ziraat Vekaleti bu durumu tespit ettikten sonra ilk iş olarak Zirai İktisat Profesörü M. Falke’yi Türkiye’ye davet etti⁵⁵. Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde çeşitli incelemeler yapmak ve çalışma programlarını düzenlemek üzere yine Almanya’dan *Leipzig Darülfünunu Zirai İktisadiyat Enstitüsü* Müdürü olan Prof. Doktor Falke’nin masrafları karşılanarak Türkiye’ye getirilmesi kararlaştırılmıştı⁵⁶. Prof. Falke’nin Türkiye gelmesi basında ilgi görmüş, Cumhuriyet gazetesinde Falke ve onun hazırladığı rapordan söz edilirken onun biyografisine de yer verilmişti⁵⁷.

53 Türkiye’de görev yapan profesörlerin Türk meslektaşlarına göre daha yüksek bir maaş aldıkları bunun da zaman zaman sıkıntılara neden olduğu anlaşılmaktadır. 1933 yılında bir Türk Profesör 150 TL maaş almasına karşın Alman meslektaşı yaklaşık 500-700 TL arasında bir maaş alabiliyordu. bkz: Özgüldür, *a.g.e.*, s.105.

1934 yılı içinde Ziraat Vekaleti Yüksek Ziraat Enstitüsü Müzesinin düzenlenmesi için 6 Temmuz’dan 6 Teşrinisaniye kadar rektörlük emrinde çalışacak olan Alman tebaasından Dr. Wadler’e dört aylık hizmeti karşılığında 548 lira verilmesi hakkında bir Maliye Vekillğine bir görüş yazdı. Bkz. BCA.,030.18.01.02.48.65.15./28.07.1934

54 Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000, s.186.

55 *Cumhuriyet*, 7 Kanunisani 1933.

56 BCA., 030.18.01.02.32.71.15./21.11.1932.

57 Prof. Fredrik Falke, 1871 yılında bir çiftlik sahibinin oğlu olarak dünyaya gelmiş, öğrenim hayatının bir kısmı Osterburg ve Harz’da geçirmiş, bir süre çiftliklerde çalıştıktan sonra 1895’de Halle’de üniversiteye gitmişti. Falke’nin bilime olan ilgisini öğrenciliği sırasında hocası Julius Kühn fark etmişti. Büyük bir ziraat bilgini olarak kabul görmüş olan Julius Kühn, öğrencisi Falke’yi yanında asistan olarak çalışması için üniversiteye davet etmişti. Falke, 1898’de Halle’de Üniversitede ziraat alanında çalışmak üzere öğretim görevlisi olarak tayin edilmişti. 1901’de oldukça genç sayılabilecek bir yaşta iken “*fevkaladeden profesör*” olarak Leipzig Üniversitesi’ne çağırılmış, burada özel ziraat ve hayvancılık enstitüsünde dersler vermeye başlamıştı. I. Dünya Savaşı’nın başında yüzbaşı olarak Batı Cephesi’nin çeşitli yerlerinde görev yapan Falke, bir ara Belçika’nın doğu ve batı Flander vilayetlerindeki çiftliklerin organizasyonunu ve idaresini üzerine almıştır. Falke, bu görevinde gerçekten başarılı olmuştu. 1918’de Falke, cepheden memleketine Saksonya devletinin merkezi Dresden’e çağırılmış ve Saksonya İç İşleri Bakanlığı müşavirliğe tayin edilmiş ve aynı zamanda kendisine “*Geheimrat Regierungshad*” rütbesi verilmişti. Daha sonra İktisat Bakanlığı, Bakanlık müşavirliğine tayin olunan Falke, I. Dünya Savaşı sırasında savaştan bir hayli zarar gören Saksonya’yı ziyaret ederek buranın yeniden organize edilmesini sürecinde görevlendirilmişti. Prof. Falke, 1920’de tekrar Leipzig Üniversitesi’ne geldi. Üniversitede ziraat iktisadiyatı esas profesörü ve Ziraat İktisadiyatı Enstitüsü Müdürü olarak dönmüş olmakla beraber aynı zamanda Üniversitenin ziraat şubesinin organize edilmesi ve üniversitede ziraat öğrenimini zamanın ihtiyaçlarına göre düzenleme işini de üzerine almıştı. Falke, Leipzig Üniversitesin’de ziraat öğrenimiyle ilgili yaptığı düzenlemelerde başarılı olmuştu. O, aynı zamanda 1929-1930 yıllarında akademinin en büyük makamı olan Üniversite Rektörlüğü’ne seçilerek 1930-1931 yıllarında da bu göreve devam etmişti. Falke, sabrı ve gayreti sayesinde mera ve çayırın ve yeşil ziraatın sistemli bir şekilde işletilmesinde büyük oranda başarılı olmuştu. Zirai üretimin iktisadi bir şekilde

Ziraatimizin ihyası
Ankara'da 4 fakülte tesis ediliyor, 12
mühendis daha getiriliyor

**Prof. Falke mühim
Bir program hazırladı**

Ziraat Vekâleti; cihan içinde ziraat memleketlerinin en verimlilerinden biri olarak tanıyıp giden topraklarımız üzerinde hâlâ basit ve az müsmir usullerle didinen çiftçiliği fen ve yüksek teknik kudretle en yüksek istihâl mevkiine isali gaye edinmiş bulunuyor.

Bu yolda en ehemmiyetli teşebbüsü Ankara Ziraat Enstitülerinin tesisidir. Bu ilim yurtları kurulduktan sonra şüphesiz teşkilâta ruh vermek, bunun için de bütün tatbikat manivelâsını ehil ellere tevdi etmek icap ediyordu. Vekâlet bu lâzimeyi de isabetli kararlarla tahakkuk sahasına koymuş, ilk iş olarak maruf zirai iktisat profesörü M. Falke'yi memleketimize davet etmiştir.

M. Falke zirai iktisat âlimidir. Bu sıfatla Almanya'da bugün parmakla gösterilen adamlardan biridir. Kendisi Türkiye'ye gelip çalış-

Ziraat enstitüsündeki teşkilâtı yapacak olan maruf profesör M. Falke enstitüsünü deruhde etmiş, aynı sultelerine ve tatbiki işleme ilminin

Fotoğraf 1

Cumhuriyet, 17 Kanunisanı 1933

Seuffertten, baytarlık cerrahisi, cerrahi ameliyatlar, göz hastalıkları, cerrahi klinik kürsüsü profesörüydü⁵⁹. Ziraat Sanatları Fakültesi'nin başında Berlin Üniversitesi'nden gelmiş olan Prof. Dr. Otto Gerngross bulunmaktaydı. 1936'da

Prof. Falke hakkında Cumhuriyet gazetesinde yer alan kapsamlı biyografi, onun Türkiye'ye gelişinin ne derece önemsendiğine dair bir göstergedir. Falke, "zirai iktisat alimi" olarak anılmaktaydı. Bu nedenle de Almanya'da "parmakla gösterilen adamlardan biriydi." Prof. Falke, Türkiye'ye geldikten sonra Ankara Ziraat Enstitüsü'nde nasıl bir program izleyeceğini belirlemeye çalışmıştı. Ziraat Enstitüsü Tabii İlimler, Ziraat, Baytar, Ziraat Sanatları olmak üzere dört fakülte olarak belirlenmişti. Prof. Falke'nin dışında Almanya'dan 12 profesörün daha gelmesi planlanmıştı⁵⁸. Baytarlık Fakültesi'nde Dr. Seuffertten bulunmaktaydı. Dr.

artırılması için yeşil ziraat sahasının öneminin kavranmasına katkı sunan isimlerin başında da yine Prof. Falke gelmişti. Falke'nin yeşil ziraatın geliştirilmesi üzerine bir hayli zaman harcayarak bu konuyu tüm iktisadi boyutlarıyla incelemiştir. Kendi bulunduğu kuruma başlı olarak "yeşil ziraat işletme tetkik müesseselerinin" kurulması onu yeşil ziraat meselesine verdiği önemi açıkça göstermişti. Prof. Falke'nin en büyük liyakati onun akademideki teorik kürsü bilgisinden kaynaklanmıyordu. O, akademideki bilgisi kadar bu bilgiyi sahada uygulayan, deneyen yani tecrübe eden bir ziraatçı olarak haklı bir övgü almıştı. O'nun faaliyeti ile 1924'te Saksonya'da ilk tecrübe teşkilatı bir birlik haline getirilmişti. Böylece Falke, diğer görevleri arasında 1921'den beri ziraat ilimleri temsilcisi olarak Saksonya Ziraat Odası azasından olup burada ziraat eğitimi, tecrübe teşkilatı, yeşil ziraat, dağlık arazide ziraatın teşviki, ziraat öğretmeni ve memurları imtihanı encümenlerinde de başkan ve aza sıfatıyla çalışmıştı. Prof. Falke'nin bu görevlerindeki başarı ve faaliyeti dolayısıyla kendisini ziraat enstitülerinin altıncı yıldönümünde Leipzig'de yapılan törende Saksonya'nun ziraata hizmet edenlere özgü en yüksek teveccühü olan Saksonya Ziraat Odasının altın liyakat madalyası verilmişti. 1893'ten beri Falke, Alman Ziraat Cemiyetine mensuptu. Alman ziraat Cemiyeti'nin isteği ile çeşitli ot hazırlama yöntemlerine dair tecrübe edinmeye başlamıştı. Bu tecrübelerle dair yazdığı eserle 1895'te felsefe doktoru unvanı almıştı. O'nun Alman Ziraat Cemiyetindeki faaliyeti devam ederken kendisi çeşitli encümenlerin azalığına ve başkanlığına seçilmişti. Prof. Falke, yaptığı onca görev bakımından tam bir uzman olarak kabul edilmişti. Falke ziraat kadar ormancılık ve hayvancılıkla alanlarında da yetkin bir isim olarak kabul görmüştü. Detaylı biyografi için bkz. Cumhuriyet, 17 Kanunisanı 1933.

58 Cumhuriyet, 17 Kanunisanı 1933.

59 Cumhuriyet, 29 Eylül 1934.

Stuttgart Yüksek Ziraat Okulu’ndan Prof. Dr. Max Rüdiger gelmişti. Prof. Rüdiger’in gelişile birlikte fermantasyon teknolojisi disiplini, “*İhtimar Sanatları ve Meyve Değerlendirmesi*” adı altında yeni bir enstitü olarak öğretim, araştırma ve inceleme yapmaya başlamıştı. Ancak 1939’da II. Dünya Savaşı nedeniyle Alman profesörlerin önemli bir kısmı ülkelerine dönünce “*İhtimar Sanatları ve Meyve Değerlendirmesi Enstitüsü*”nün ayrı bir yapı olarak faaliyet göstermesine son verilerek, kurum yeniden Ziraat Sanatları Enstitüsü bünyesine alınmıştır⁶⁰.

Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün ihtiyaçları doğrultusunda Almanya’dan getirilen oldukça zengin bir uzman kadrosu olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında “*Umumi ve Zirai Kimya ve bir de “Hayvanat ve Haşarat mütehasssı”*”⁶¹ da vardı. Söz konusu uzmanların kadrolarının onaylanması 4/10/1931 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmişti⁶². 1933 yılında İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilen bir başka kararnamede yine Türkiye’de “*Yüksek Ziraat ve Baytari Enstitüsü*” için Almanya’dan on üç profesörle, bir Almanca dersi vermek üzere uzman getirilmesi kabul edilmişti⁶³. Türkiye, sayıları giderek artan Almanlarla birlikte, Alman dilini öğretecek uzman eksikliği de kendini göstermişti. Türkiye’de görev yapan Almanlar, ülkede Almanca öğrenme merakını beraberinde getirmişti.

Prof. Falke’nin hazırladığı programla; ziraatla ilgilenenlerin bütün zamanlarının değerlendirilmesi ve çiftçilerin bir saatinin bile boşa gitmemesi planlanmıştı⁶⁴. “*Mustafa Kemal Türkiye’sinin iktisadi yükselişinde Almanya ile iktisadi münasebetinin büyük bir değeri vardı. Binlerce kilometrelik demiryolu ve şose için lazım olan teknik eşyanın hemen hepsini Almanya’dan alınıyordu*”⁶⁵.

60 Akman, “Türkiye’de Fermantasyon...”, s.148.

61 BCA.,030.08.02.17.10.11./11.02.1931 tarihli belgenden anlaşıldığı üzere Türkiye’de İcra Vekilleri tarafından sadece Almanya’dan değil başka ülkelerden de ihtiyaca binaen çeşitli uzmanlar getirilmişti. Bu ülkeler arasından Almanya kadar yaygın olmamakla birlikte örneğin Fransa da bulunmaktaydı. Söz konusu kararnamede de görüleceği üzere 1931 yılında Fransız M.Emil Boffard Türkiye’ye şarapçılık konusunda inceleme yapmak üzere gelmiştir. Boffard, “*Monpeliye Ziraat Mektebi Laboratuvar*” Şefi’dir. Kendisine Çatalca’da bulunan ve o tarihte girilmesi yasak olan bağlara girmesine izin verilmiştir. Bu bölgede bulunan bağlara girilmesi konusunda Milli Müdafaa Vekaletine de devreye girmişti. Türkiye’de şarapçılığın gelişmesi için bölgede incelemelerin yapılması konusunu zorunluluk olarak görüldüğünden bölge Fransız uzmanın yapacağı izin İcra Vekilleri aracılığıyla karara bağlanmıştır.(Surgun ve Bigados’a ilaveten Köplüce ve Kumburgos mevkileri inceleme sahası içindedir.) Şarapçılık konusunda olduğu gibi yabancı uzmanlığa ihtiyaç duyulan bir konu tarım alanında tütündü. Bu noktada 1935 yılında 17.06.1931 tarih ve 11312 sayılı kararname ile Tütün İnhisarlar Kimyahanesinde uzman olarak çalıştırılan ve sözleşme süresi 1935’te sona eren İsviçre tebaasından *Kimyager Doktor Reiser’in* uzmanlığından bir süre daha yararlanmak gerekli görüldüğünden sözleşmesi bir yıl daha uzatılmıştır. BCA., 030.18.01.02.59.46.20./5.06.1935.

62 BCA.,030.18.01.02.23.68.16/4.10.1931.

63 BCA.,030.18.01.02.38.54.20./30.07.1933.

64 *Cumhuriyet*, 17 Kanunisani 1933.

65 Mümtaz Fazıl, “Berlin’de Türk Ticaret Odası”, *Cumhuriyet*, 17 Mart 1933.

Falke, görevde olduğu süre içinde Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün eğitim faaliyetlerinin yanı sıra çeşitli kurslar ve konferanslar da düzenlenmişti⁶⁶. Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün açtığı kurslar arasında kütüphanecilik kursu da vardı. Kurs Ankara kütüphane memurlarını yetiştirmek üzere açılmıştı. Kursu Ziraat Enstitüsü Rektörü Profesör Dr. Falke bir söyleyle birlikte açmış ve ilk dersi kütüphane uzmanı Dr. Stumvoll vermişti. Kurslara 6 bayan ve 20 bay devam etmiş ve kurslar 3 ay sürmüştü. Kurslar sırasında kütüphanecilik ilminin bütün inceliklerinin gösterilmesi ve modern bir kütüphanenin tasnifi için gereken bütün esasların öğretilmesi amaçlanmıştı⁶⁷. Kütüphaneci Dr. Stumvoll'un görevi 1938 yılının Nisan ayında sona erince onun yerine Max Pfannensitiel görevlendirilmiş ve Yüksek Ziraat Enstitüsü kütüphanesinin yönetimi kendisine verilmişti. Pfannenstiel, 1902'de Alsace'de doğmuş, Jeoloji ve Mineraloji öğrenimi gördükten sonra 1930-32 yılları arasında Bavyera Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nde çalışmıştı. Pfannenstiel, Freiburg Üniversitesi Jeoloji Bölümüne de asistan olarak girmesine karşın ari irka mensup olmadığı için buradaki işinden olmuş ve bir süre tip kitapları satmak durumunda kalmıştı⁶⁸.

1935 yılının başında Enstitü, "Ziraat Müdürleri Kursu" açmıştı. Kursu 23 vilayetin ziraat müdürleri katılmış, ayrıca diğer müdür ve memurlar için de çeşitli kurslar açılmıştı. Kursun açılışına Ziraat Bakanı Muhlis Erkmen de katılarak bir söylev vermişti. Ziraat Vekili, Ziraat Enstitüsü'nün önemi üzerinde durmuştu. Bu doğrultuda Türkiye'nin ziraat bilgisini kurmak ve bunu köye ve köylüye götürmek, yaymak için beş yıllık plan kapsamında yapılması gerekenler ve ziraatın Türkiye'nin ekonomisi üzerindeki önemi açıklanmıştı. Muhlis Erkmen'in yanı sıra kursun açılışında Ziraat Enstitüsü'nün rektörü olan Falke de ziraat müdürlerine kurs hakkında açıklama yapmıştı. Üç hafta süren kurslar boyunca ziraat profesörleri çeşitli konferanslar vererek, katılımcıların ziraat profesörlerine soru sorabilmelerine fırsatı verilmişti. Böylece Türkiye'de tarımın gelişimi için uzmanların ziraatçılarla buluşması sağlanmıştı⁶⁹.

Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de görev yapan Almanların bir kısmı Alman Hükümeti'nin bilgisi dahilinde gelmişlerdi. Bu kapsamda gelen uzmanlarla ikili sözleşmeler yapılmıştı. Türkiye'de uzun bir süre görev yaptıktan sonra ülkeden ayrılan Dr. Christiansen'le Ankara'daki Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde çalışan diğer yabancı hocalarla olduğu gibi ikili anlaşma yapılmıştı. Hatta zaman zaman sözleşmesi biten uzmanların sözleşmelerinin uzatıldığı da oldu. Türkiye'de görev yapan Alman eğitimciler, ülkede Alman eğitim anlayışını yerleştirmek konusunda büyük çaba harcadılar. Bu sebeple Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün önemli bir statüsü olduğunu vurgulamak gerekir. Enstitü'nün kurucusu Dr. Christiansen'di⁷⁰. Ziraat Bilimci Dr. Friedrich

66 Cumhuriyet, 20 Şubat 1935.

67 Cumhuriyet, 2 Şubat 1933.

68 Kadioğlu, a.g.m., s.190.

69 Cumhuriyet, 20 Şubat 1935.

70 Özgüldür, a.g.e., s.78.

Fotoğraf 2: Yüksek Ziraat Enstitüsü

Kaynak: Fotoğraflarla Türkiye, Matbuat Umum Müdürlüğü, Ankara,1937, s.39.

(Fritz) Christiansen-Weniger, 1932’den itibaren Ankara’da yaklaşık olarak yedi yıl görev yaptı⁷¹. Dr. Christiansen’in “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün umumi ve hususi ziraat profesörlüğünde”⁷² çalışmak üzere Türkiye’ye gelmişti. Ankara’daki Almanya büyükelçiliği bir süre düşündükten sonra onun Almanya’ya dönüşüne izin vermiş ve Christiansen- Weniger Nazi işgali altında kalan Polonya’da bir araştırma ve danışma görevinde bulunmak üzere Türkiye’den ayrılmıştı⁷³. Nazi yönetimi, kendi bilgisi dahilinde Türkiye’de görev yapan Almanlardan kendi ideolojilerinin propagandasını yapmalarını istemekteydi⁷⁴. Bir başka ifadeyle Ankara’da Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde çalışmak üzere gönderilen Almanlar, Alman Hükümeti’nin bir çeşit resmi görevlileriydiler. Ancak Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde mülteci statüsünde görev yapan dört bilim insanı da vardı⁷⁵.

71 Arnold Reisman, *Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk’ün Vizyonu*, (Çev: Gül Çağalı Güven) Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2011, s.93.

72 BCA.,030.18.01.02.42.10.6./24.02.1934.

73 Reisman, *a.g.e.*, s.93.

74 Fahri Türk-Servet Çınar, “Türkiye ile Almanya Arasındaki Bilimsel İlişkiler: Türk-Alman Üniversiteleri”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7- Sayı 13 -Kış 2013, s.50, file:///C:/Users/kullanici/Downloads/200-366-1-SM%20(1).pdf E.T.30.01.2018.

75 Kadioğlu, *a.g.m.*, s.183.

Ankara'da Ziraat Enstitüsü'nde mülteci statüsünde görev yapan bilim insanları jeolog Wilhelm Salomon-Calvi, kimya alanında Otto Gerngross, kütüphaneci ve jeoloji profesörü Max Pfannenstiel, botanik bilimci Hans Bremer'di. Ankara'da Alman Hükümeti'nin bilgisi dahilinde görev yapan Alman akademisyenler II. Dünya Savaşıyla birlikte Ankara'dan ayrırlarken yukarıda adı geçen mülteci statüsündeki dört akademisyen Türkiye'de kalarak bilimsel çalışmalarına devam ettiler⁷⁶.

1933'te Nazilerin yönetime gelmesiyle birlikte Türkiye gelen Almanlar da ülkede önemli bir etki yarattılar. Üniversite reformu sonrasında İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan Alman profesörler Nazi yönetiminden kaçan akademisyenler olup, onlar mülteci statüsünde Türkiye'ye geldiler⁷⁷. Dolayısıyla Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde görev yapan Alman akademisyenler ve uzmanlar ile 1933 yılında Naziler iş başına geldikten sonra onların baskısından kaçarak Türkiye'ye gelen ve İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan Alman akademisyenlerden farklı bir durumdaydılar⁷⁸.

1936 yılında Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne 160 öğrenci alınmıştı. Böylece enstitülerdeki öğrenci sayısı çiftliklerde staj görenlerle birlikte 670 kişiye ulaşmıştı. Öğrenci sayısı bir önceki yıla göre bir misli artmıştı. Üç yıl gibi kısa bir süre içinde enstitü ulaştığı öğrenci sayısı göz önüne alındığında önemli bir gelişme kaydetmişti⁷⁹.

Falke, Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün rektörlüğünü de yaptıktan sonra 1938'de Türkiye'den ayrılmıştı. Cemil Koçak, 1933-1938 yılları arasında Ankara'daki Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde yaklaşık 30 Alman akademisyenin görev aldığını belirtmektedir⁸⁰. Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde görev yapan Alman profesörlerin Türkiye'de yetişmekte olan genç bilim insanlarına büyük katkılar yaptığı anlaşılmaktadır. Onların ziraat enstitüsünde görev yaptıkları süre zarfında Tabii İlimler Fakültesiyle Ziraat ve Ziraat Sanatları Fakülteleri'nde 22 doktora ve 29 rehabilitasyon çalışması yapılmıştır⁸¹. Prof. Dr. Cemalettin Yaşar Çiftçi, 1933-1934 eğitim-öğrenim döneminde Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde görev yapan Alman akademisyenlerin hepsinin Ord. Prof. olduğunu belirtmektedir. Ankara'da görev yapan akademisyenler, "Friedrich Falke, Richard V.D.Heide, Kurt Stüwe, Walter Gleisberg, Walter Spöttel, Franz Heske, Richard Wolterecek, Kurt Krause, Conrad Weigand, Hermann Zahn, Otto Gerngross, Robert Seuffert, Max Gebhardt, Hans Richter, Anton Kögel, Karl Beller ve Reinhold Hoffmann"dır⁸².

76 Kadioğlu, a.g.m., s.188.

77 Fahri Türk-Servet Çınar, a.g.m., s.50.

78 Kılıç, a.g.e., s.159.

79 Cumhuriyet, 15 Birincikanun 1936.

80 Koçak, a.g.e., s.41.

81 Akman, "Yüksek Ziraat Enstitüsü...", s.11.

82 Detaylı bilgi için bkz. Cemalettin Yaşar Çiftçi "Ziraat Eğitimi Üzerine...", Cumhuriyet Bilim Teknik, 18 Şubat 2011, s.17.

Almanya’da sadece tarım konusunda yetişmiş insan desteği alınmamış aynı zamanda tarım sektörü için çeşitli makinalar da alınmış⁸³. 1932’nin yaz aylarından itibaren Ankara’da Ziraat Enstitüsü’nün rektörlük görevini yapmaya başlayan Prof. Dr. Fredrich Falke, enstitünün laboratuvarları ve araştırmaları için gerekli olan malzemelerin, araçların Almanya’dan getirilmesi doğrultusunda listeler hazırlatmıştı⁸⁴.

Ankara’da bulunan Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün ihtiyaçları olan ders kitapları ve aletlerin de Almanya’dan getirildiği dönemin belgelerinden anlaşılmaktadır. “Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün Baytar Fakültesinin Fizyoloji Enstitüsü için Almanya’dan tedariki gerekli olan aletlerin, kullanışlarının hususiyetine binaen, 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanununun 46 ıncı maddesinin o fıkrasına öre 2200 marka kadar pazarlıkla satın alınması” 1935 yılında İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edildi⁸⁵.

Enstitünün müzesinin düzenlenmesi ve tertip edilmesi gibi hususlarda da yabancı uzmanlardan yararlanılmıştı. Bu nokta Dr. Vadler’in 1 Şubat 1935’den Mayıs 1935’e kadar ücretli olarak çalıştırılması ve ücret olarak kendisine Yüksek Ziraat Enstitüsü mülhak bütçesinin 5. Yabancı uzmanlar ve tercümanları faslından iki taksitte toplam 1220 lira 46 kuruş verilmesi onanmıştı⁸⁶. 9731 sayılı kararname ile tasdik olunan kadroya dahil 550 lira ücretli uzmanlığa 135 lirasını alıkoymak suretiyle 315 lira ücretle Alman tebaasından Ziraat Mühendisi Her Petzold’un tayin edilmesine 22.12.1930 tarihinde karar verilmişti⁸⁷.

Tohum- Tohumluk Islahı Meselesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımda karşılaşılan sorunların başında üretim faaliyetlerin sağlıklı devam etmesini sağlayacak olan tohum meselesi gelmekteydi. Tarımsal üretimin sürdürülebilmesinde tohum meselesi son derece önemliydi. Bir yandan sağlıklı tohum bulmak, diğer yandan yerli tohumların ıslah edilmesi ve verimliliğinin artırılması gerekmektedir. Tarım ürünlerinin niteliğinin daha kaliteli hale getirilmesi, tarımsal verimliliğin artırılması ve yabancı ülkelerle rekabet edebilecek düzeye gelebilmek için; ülkede tohum üretme merkezlerinin kurulmasına yönelinmişti⁸⁸. Tohum ve tohum ıslahı meselesi her çeşit zirai üretimin temel sorunlarından bir tanesiydi. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de çeşitli tohum ıslah istasyonları kurulmuş olmasına karşın sorunun 1930’ların başında dahi devam ettiği anlaşılmaktadır. 1931 yılında toplanan Birinci Ziraat Kongresi’nde “Türkiye’de Tohum Islahcılığı” meselesi de detaylı olarak ele alınmıştı. Kongre’de bulunan

83 BCA., 030.18.01.01.012.77.19/22.02.1925.

84 Akman, “Yüksek Ziraat Enstitüsü...”, s.6.

85 BCA.,030.13.01.02.53.26.2./9.04.1935.

86 BCA.,030.18.01.02.51.9.4./11.02.1935.

87 BCA.,030.0.18.01.02.16.83.004./22.12.1930.

88 Kral, a.g.e., s.86.

Manisa Mebusu Yaşar Bey de konuyla ilgili bir rapor sunmuştu. Yaşar Bey, tohumluk meselesini “bir fabrikanın işleminde esas nasıl ki iptidai malzeme ise üstü açık bir fabrikaya benzetilen ziraatin de ilk malzemesi muvaffakiyetle amili iyi bir tohumluktur⁸⁹” diyerek zirai üretim için tohumluğun önemini belirtmişti. Birinci Ziraat Kongresi’nin toplandığı tarihlerde Türkiye’de tohum ıslahı meselesi de henüz başlangıç seviyesindeydi. Tohum ıslahının üretimde artışı sağladığı üzerinde durulurken de Almanya örneği verilmişti. Buna göre “Almanya’da ıslah edilmiş tohumların ziraati sayesinde memleketteki fazla mahsul miktarı senede 1,5 milyar Mark tahmin⁹⁰ edilmişti.

Cumhuriyet Türkiye’si bu dönemde gerek kaliteli tohum elde etmede gerekse verimliliği arttıracak tohum makinalarının kullanımı konusunda Alman donanımını kullanmayı tercih etti. Türkiye’nin Almanya’dan tedarik ettikleri arasında tohum ilaçlamada kullanılacak kalbur makinası da bulunmaktaydı⁹¹. Dönemin resmi belgelerine yansıyanlar arasında “Eskişehir, Ankara, Konya ve Adana buğday ihrac yerlerindeki tohum kalbur makinası istasyonları için gerekli malzemelerin de⁹² vardı.

Tarım sektöründe önemli bir yer işgal eden tohum, tohumluk, bunların bakımı, temizlenmesi konusunda pek çok defa Almanya’nın desteği alındı. Tohum temizleme evleri için gerekli araç gereç Almanya’dan tedarik edildi. Atatürk Dönemi’nin başında olduğu gibi sonlarında da Almanya, Türkiye’nin tarım konusundaki eksiklerinde ilk müracaat ettiği yer olma özelliğini devam ettirdi. 26.02.1937 tarihli bir kararnamede Türkiye’de “yeni açılacak olan tohum temizleme evlerinde için lüzumu olup Almanya’da Gebrüder Röber Fabrikasından tedariki görülen ve imali münhasıran muhterine ait beratlı eşyadan bulunduğu anlaşılın beş adet (Fahrbar Stahi type 20 Petkus) selektörün 9000 lira tutan ve bedeli kliring⁹³ ile ödemek yoluyla 2490 sayılı kanununun 46. Maddesinin (N) fıkrasına göre bahsi geçen fabrikadan pazarlıkla satın alınması;” kabul edilmişti⁹⁴. 1937’de olduğu gibi 1939 yılında da yine Almanya’da bulunan Gebrüder Röber Fabrikasın’dan selektör alımı gerçekleştirilmesine karar verilmişti. Bu kararın alınmasında “çiftçi tohumluklarını temizleme ve bu suretle tohumların safiyetini temin işlerinde kullanılan ve mevcudu 185 adet olan selektör makinalarının o tarihte Türkiye’nin bütün ihtiyacını karşılayamamakta olması” nedeniyle alım yapılacağı anlaşılmaktadır. Böylece mevcut selektörlere ilaveten 500 adet selektör makinasının Türkiye’ye getirilmesine karar verilmiştir. Bu makinaların Türkiye’ye tahminen 1.250.000

89 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları 1, s.777.

90 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları 1, s.817.

91 BCA., 030.18.01.01.13.28.14/11.05.1925.

92 BCA., 03018.01.01.014.48.13/05.08.1925.

93 Kliring; “malın malla değişimine dayanan, takastan biraz daha geliştirilmiş bir ticaret şeklidir. Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan, ülkelerin kendi ulusal paralarıyla mahsup ve takas yoluyla, kliring kurumları aracılığıyla gerçekleştirilir. Kudret Emiroğlu-Bülent Danuşoğlu-Binnur Berberoğlu, Ekonomi Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2006, s.467.

94 BCA., 030.18.01.02.72.16.4/26.2.1937.

liraya mal olacağı ön görülmüştü. Bu bedelin Türk-Alman kliring anlaşması kanalıyla ödemek koşuluyla makinaların *Gebrüder Röber Fabrikası’ndan* 2490 sayılı Kanunun 46. Maddesinin D. Fıkrasına göre pazarlıkla satın alınması İcra Vekilleri Heyeti tarafından onanmıştı⁹⁵.

Türkiye’de tohum ıslahı ve bitki hastalıkları üzerinde ayrıntılı inceleme ve araştırma yapmak üzere Almanya’dan getirilen uzmanlar arasında Dr. Schwarz ve Dr. Scheibe de vardı⁹⁶. Bitki hastalıkları meselesi üzerine çeşitli araştırmalar yapan isimlerden bir tanesi de bir süre Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde görev almış Hans Bremer’di. Hans Bremer 1891’de Prusya’da bugün ise Polonya sınırları dahilinde kalan Leobschütz’de doğmuştu. Biyoloji, kimya, fizik okumuş ve zooloji alanında doktora yaptıktan sonra 1922’de bitki koruma alanına yönelmiş, 1924’te Ziraat ve Orman Devlet Biyoloji Kurumu’nda çalışmıştı. Oldukça donanımlı olan Bremer, 1937 yılında Ziraat Vekaleti’nin daveti üzerine bitki hastalıkları uzmanı olarak Türkiye’ye gelmiş ve öncelikle Bornova Zirai Mücadele Enstitüsü’nde daha sonra da Ankara Zirai Mücadele Enstitüsü’nde görev yapmıştı. Bremer’in Türkiye’de kaldığı süre içinde en önemli çalışması “Türkiye Fitopatolojisi” isimli 3 ciltlik çalışması olmuştu. Bremer tarafından yazılmış atıf yapılması gereken bir diğer çalışma ise “Türkiye’nin Parazit Mantarları Üzerinde İncelemeler” başlığını taşıyan 6 ciltlik eserdi⁹⁷.

1930’larda Türkiye için tarımda kullanılan tohum meselesi önemini koruyordu ve bu konuda eksiklikler vardı. Bu sıkıntılar Gazi’nin, çıktığı yurt gezilerinde de göze çarpmaktaydı. Cumhurbaşkanı, 1930 yılının sonlarında Tokat ve Amasya’da hükümet ve Halk Fırkası erkânıyla temaslarda bulunarak halkın şikayetlerini dinlemişti. Buralarda halk en çok tohumuzluktan ve tohum için fazla istenen ücretlerden dertliydi. Tarımda halkın bu dönemde şikâyet ettiği bir başka mesele ise farelerin tarlalara verdiği ağır zarardı⁹⁸. Amasya, Tokat’ın Kaz Ovası’nda ve Havza’da fare tahribatı yüzünden ekinler çok büyük zarar görmüşlerdi. Farelerin ekin alanlarına verdiği zararlar yüzünden tohum dahi alınmamıştı. Farelerin görüldüğü yerlerde mücadele yöntemleri ve imkanlarının eksik kaldığı anlaşılmaktaydı. Ekinlere zarar veren farelerle mücadele için arsenik kullanılmıştı. Ancak bölgeye yeterli miktarda arsenik

95 BCA., 030.18.01.02.86.28.11./1.4.1939.

96 BCA., 030.18.01.02.22.52.6./24.06.1931.

97 Kadioğlu, *a.g.m.*, s.191-192.

98 BCA., 030.10.0.0.2.9.34./23.11.1930 Bu belgeden anlaşıldığı üzere 1930’lu yıllarında başında Samsun ve çevresinde halkın yaşadığı bir başka sorun tarla fiyatlarının yüksekliğinden kaynaklanmaktaydı. Bu durum Cumhurbaşkanı’nın da gözünden kaçmamıştı. Cumhurbaşkanı gezi esnasında Tokat- Turhala- Amasya- Samsun’a devam eden bir hat üzerinde incelemelerde bulunmuştu. Tarla fiyatlarının fahiş derecede yüksek olması halkın şikâyetinin ana nedenlerinden bir tanesiydi. Bölgede tarlalar her sene ekilmediği halde her yıl ekiliyormuş gibi fiyatlandırılmış bu da fiyat artışlarına neden olmuştu. Cumhurbaşkanı bu bölgede yaptığı gezi neticesinde hükümetten acilen üzerinde durulmasını istediği konuları üç başlık altında şöyle özetlemişti: “ 1- Havza’dan arazi vergisi muamelesini derhal tashihine emir verilmesi, 2- Kışlık ziraat zamanı geçmeden evvel Havza ihtiyaca kafi tohum temini, 3- Amasya ve Havza’da traktör muamelesinin tadili.”

yollanamadığı için farelerin verdiği zararın önüne geçilememiştir. Farelerin verdiği zarar oldukça fazla olduğu için buralara merkezden yardım ihtiyacı hasıl olmuş ve bu tahribatin azaltılması ve tarımın devam ettirilebilmesi için bölgeye tohum gönderilmesi başlıca çareler arasında düşünülmüştü. Tohum gönderilmek üzere seçilen yerlerin ekininin bol ve ucuz olmasına dikkat edilmesi üzerinde durulmuştu. Tohum eksikliği ve farelerin kontrol altına alınmasında yaşanan ilaçlama meselesi bu bölgede üreticileri bir hayli sıkıntıya sokmuştu⁹⁹.

Türkiye’de Ziraat Vekaleti’nin denetiminde ve gözetiminde oluşturulan heyetler ülkenin değişik yerlerinde tarımın işleyişi ve sorunları hakkında incelemelerde bulundular. Bu heyetlerin içinde yer alan uzmanlar içinde Almanlar dikkat çekmekte olup, bir tanesi 1936 yılında Ege Bölgesi’nde incelemelerde bulunmuştu. Özellikle Tire ve çevresini ziyaret eden heyet; Tire’yi Ege Bölgesi’nin en yüksek oranda kendir üreten merkezi olarak belirlemiştir. 1936 yılı verilerinden anlaşıldığı kadarıyla Tire, bölgenin kendir üretiminin neredeyse %65’ini tek başına gerçekleştirmişti. Ziraat Vekaleti bölgede mahsulün ıslahı konusunda çeşitli tarihlerde Rus ve Alman uzmanlardan oluşan heyete incelemeler yaptırmıştı. Tire’de kendir üretimi önemli miktarda olmasına ve iyi gelir getirmesine karşın üretim hala ilkel yöntemlerle yapılıyordu. Ziraat Vekaleti’nin bölgede yabancı uzmanlara incelemeler yaptırmadaki maksadı kendir üretimindeki verimliliği daha da artıracak yöntemlerin araştırılması isteğinden kaynaklanmıştı. Kendir o tarihte Tire’nin hemen bütün ova köylerinde ziraatı yapılan bir bitkiydi. “... Temmuz sonları, Ağustos ayları orak mevsimidir. Hasadı müteakip kendirler(bağ) denilen büyük demetler halinde getirilir ve çiftçilerin(liman) tabir ettikleri çay kenarlarında pek iptidai surette hazırlanmış havuzlar dahilinde 8 ilan 12 gün beklettirilir. Bu ameliyye(pişirme) denilmektedir. Bu arada yağın yağmurlardan hasıl olan feyezana etrafı kumla çevrili kendir bağlarını sürükler götürür.”¹⁰⁰ Rus ve Alman uzmanlar özellikle bu noktada önemle durmuşlar ve üreticiyi en çok zarara uğratan bu büyük tehlikeye karşı fenni surette beton havuzlar inşa edilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardı. Yine bunun yanı sıra yıllardan beri çeşitli nedenlerle gerçek değerini kaybederek yozlaşmış olmuş tohumların ıslah edilerek değer kaybının önüne geçilmesi ve ıslah edilmiş tohumlarla üretim yapılması daha uygun görülmüştü¹⁰¹.

Bitki ve Mahsul Hastalıkları

Cumhuriyet’in ilk yıllarında tarım sektöründeki önemli sorunların başında bitki hastalıkları vardı. Tarım ürünlerine musallat olan hastalıkların tedavisinde ilaçlama ve ilaç tedariki meselesi üzerinde en çok durulan konuların başındaydı. Bu durum devletin tarımla ilgili aldığı kararlara açık bir şekilde yansımıştı. Bir kararnamede;“ *Nebatata arız olan hastalıkların izalesi için esaslı*

99 BCA., 030.10.0.0.2.9.34./23.11.1930.

100 Cumhuriyet, 16 Ağustos 1936.

101 Cumhuriyet, 16 Ağustos 1936.

surette tetkikatta bulunularak lazım gelen tedabirin ittihaz etmek ve Ankara ‘da küşat edilmek üzere bulunan nebati hastalıklar enstitüsünde çalışmak üzere bu şubenin en ziyade mütekamül bulunduğu Almanya’dan celbine lüzum görülen ve şehri 825 lira ücret ve ailesiyle birlikte 800 lira maktu harcırahla bu vazifeyi kabul ettiği anlaşılan mütehassis Dr. Kottenin memuriyetine ait kadronun tasdik¹⁰² edilmesi onaylanmıştı.

Türkiye’de 1930’lar meyve ağaçlarında görülen haşerelerle mücadele etmek için yerli uzmanların yanı sıra Alman uzmanlar da incelemeler yaptılar. Haşerelerle mücadele etmek için Alman uzmanlar çeşitli çareler aradılar. Ziraat Vekaleti, meyve ve zeytinlerde ortaya çıkan haşerelere karşı nasıl bir mücadele yapılacağını tespit edebilmek için uzmanlarını Bursa, Ayvalık, Edremit İzmir gibi Türkiye’nin önemli tarım bölgelerine göndermişti. Bursa özellikle meyvecilik bakımından ön plana çıkarken, Ayvalık ve Edremit zeytincilikte, İzmir ise incir üretiminde önemliydi. 1932 yılında sözü geçen yerlerde haşerenin üretime zarar vermesi üzerine haşere uzmanları buralara gönderilmişlerdi. İnceleme heyetinde Dr. Mithat Ali Bey’in yanı sıra Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü uzmanlarından Dr. Fekstein, ve nebatat uzmanı Dr. Katte bulunmaktaydı. Heyet Bursa’daki meyvecilik hakkında şunları söylemişti: “ Bursa’daki meyve ağaçları birer orman vaziyetinde bırakılmıştır. Bu şekil asla doğru değildir. Ağaçların arası geniş olmalı ve toprağı güneşin ziyası kolayca nüfuz edebilmelidir. Hâlbuki ağaçların sık biçimde bulunması müstahsilin aleyhinedir. Burada 12 türlü şeftalinin bu kadar mütenevvi oluşuna ve bu kıymetine mahsulün bu derece ucuzluğuna Alman arkadaşlar hayret ediyorlar. Bu cinslerin en çok para edeni islah ve teksir edilmelidir ki mahsul kıymet kazansın... Tetkikatımıza nazaran Bursa meyoalarının yüzde yetmiş beşi yere dökülüyor. Bu da haşaratın ağaçlarda faal bulunduğunu gösteriyor. Mücadeleyi yalnız hükümetin yapmasına bırakmak doğru değildir. Bunu müstahsil ve köylü her zaman kendisi yapmalıdır ki netice müessir ve devamı olsun. Almanya’da mücadele böyle yapılmaktadır.”¹⁰³.

Türkiye’nin mahsul hastalıklarıyla mücadele konusunda da Almanya’yı örnek aldığı görülmektedir. Birinci Ziraat Kongresi’nde görüşülen mahsul hastalıkları meselesine karşı “Fen Teşekkülleri” oluşturulması üzerinde durulmuş ve işte bu nokta da Almanya örneğine müracaat edilmişti. Konuyla ilgili bir değerlendirme yapan isim Nihat Şevket Bey’di. Kongre’nin toplandığı dönemde Nihat Şevket Bey, “Garbi Anadolu Haşarat ve Emraz Enstitüsü Müdürü’yü.” Nihat Şevket Bey, ihtisas görmek üzere Almanya’da da bulunmuştu. O, Birinci Ziraat Kongresi’nde Almanya’daki tecrübelerinden örnekler vererek hastalıklı mahsullerle ilgili yapılması gerekenler üzerinde durmuştu.

Türkiye’de kongrenin toplandığı günlerde “fen yuvaları” oluşturmak düşüncesinin yeni olduğunu vurgulayan Nihat Şevket Bey, Almanya’da “Biologische Reichsanstalt” teşekkülünün 45 yıllık bir tarihi olduğunu

102 BCA., 030.0.18.01.02.23.66.003./20.9.1931.

103 Cumhuriyet, 27 Ağustos 1932.

belirtmişti. Nihat Şevket Bey, Almanya'daki enstitü modelini şöyle açıklamıştı: "Üç katta 150 odalı 80 mutahassıs doktor ve profesörü ve yüzden fazla laborantin ve işçisi bulunan Berlin- Dahlem merkez enstitüsü 1881 senesinde 12 odalı bir laboratuvar halinde işe başlamıştı. Mıntikalarda her birerinde ayrı ayrı çalıştığım şubelerinden Kiel, Aschersleben'dekiler 7-10 odalı birer köşk imişler devlet bunları önce kira ile tutmuş, sonra satın almış fakat her sene bütçesine para koyarak 5-6 senede ödemiş ve yavaş yavaş içini değiştirerek küçük birer enstitü haline sokmuştur. İşte bunlar ziraat odalarının da yardımile koca Almanyanın dertlerini hall ediyorlar."¹⁰⁴.

Meyve Standardı Meselesi

1930'lu yıllarda Türkiye'nin meyve üretimi açısından önemli şehirlerinde İktisat Vekaleti incelemeler yaptırmıştı. İktisat Vekaleti standardizasyon uzmanı M. Bado, Türkofis meyve seksiyonu şefi Zeki Doğanoglu ve Ziraat Bankası şeflerinden oluşan heyet, Manisa'da üzüm incelemelerinde bulunduktan sonra İzmir'e gelmişti. Manisa'da Kaliforniya usulü ile üzüm kurutulması etrafında bağcılarla görüşmeler yapılmıştı. Heyet ayrıca Selimşahlar Köyü çevresinde kavun yetiştirilmesi üzerinde de incelemeler yapmıştı. Heyetin bölgede yaptığı incelemeler ve İkinci Beş Yıllık Kuru Meyve Sanayi Programı'na göre İzmir'de büyük bir soğuk hava deposu kurulmasını önermişti. Ayrıca diğer yaş meyve mıntikalarında da küçük soğuk hava depoları kurulması planlanmıştı. Soğuk hava depolarında muhafaza edilecek meyveler ve sebzelerin yine soğuk hava tertibatlı vagon ve vapurlarla orta ve kuzey Avrupa'ya sevk edilmesi düşünülmekteydi. Bu nedenle İzmir deposu son derece önemliydi. Türkiye'nin bu tarihte ürettiği meyve sebzelerin Avrupa piyasalarında önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Almanya bu anlamda da dikkat çekici bir konumdadır. Almanya sadece üretim aşamasında değil, pazar olarak da Türkiye için önemliydi. Örneğin sadece 1936'da Almanların 76 milyon lira değerinde 655 bin ton meyve almışlardı¹⁰⁵. Türkiye'den yaş meyve isteyen Almanya'nın çok büyük ithalat firmalarından birinin uzmanı olan M. Albert, Türkiye'ye gelmiş ve büyük miktarda elma ve yaş meyve almak için Türkofis ile müzakerelerde bulunmuştu¹⁰⁶.

Türkiye'nin hemen her çeşit tarım ürününü alan Almanların ilgi gösterdikleri arasında portakal ve limon da vardı. Almanlar uzunca bir süre portakal ve limonu Türkiye'den ithal etmişlerdi. 1930'ların sonlarında özellikle Antalya portakalını almak konusunda ısrarcı oldular. Almanlar, 1938'de Antalya portakalına ilgi göstermişler ve konuyla ilgili ihracatçılarla temasa geçmişlerdi. Almanların Antalya portakalına olan ilgilileri Türkiye'de İktisat ve Ziraat Vekaletlerini harekete geçirmiş ve Antalya'da narenciye mahsullerini daha kaliteli yetiştirilmesini sağlamak için bazı önlemler alma yoluna gidilmişti.

104 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları 1, s.1259.

105 Cumhuriyet, 16 Ağustos 1936.

106 Cumhuriyet, 28 İkincikanun 1936.

Bunu gerçekleştirmek için narenciye numune fidanlığı yerli fidanların ıslahı hususunda bahçıvanların istifadesine arz edilmiş olan en faydalı bir ıslah istasyonu kurulması düşünülmüştü¹⁰⁷.

Almanlar, Antalya portakalına ilgi gösterdikleri kadar bu şehirdeki 40 kadar şelale hakkında da görüş bildirmişlerdi. Antalya’nın bir endüstri merkezi olmaya uygun olduğundan hareketle bir Alman uzman heyeti sözü geçen şelaleler için bir rapor hazırlamıştı. Alman heyet, Antalya civarındaki bu suyun Antalya’dan Konya’ya kadar uzatılabilecek bir elektrikli şimendifer hattını idare edebilecek kuvvette olduğunu vurguladı. Almanlar, Türk Hükümeti’nin dikkatini bu boş yere akan kuvvetli sulara çevirdiği takdirde “*Antalya ve havalisi en geniş ölçüde medeniyet ve konfora kavuşmuş*” olacağı vurgusunu yapmışlardı¹⁰⁸.

Sonuç

Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye’de, sağlık, iktisat, sanayi, ziraat vb. alanların ciddi sorunları vardı. Ankara Hükümeti, zorlu savaş yıllarının ardından yeni Türkiye’yi kalkındırmak için bu sorunları çözmek durumundaydı. Türkiye’nin ekonomisi bu dönemde büyük ölçüde tarıma dayalıydı. Ancak ülkede tarımın büyük eksiklikleri vardı. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde görülen modernleşmenin etkileri kısmen tarım sektörüne de yansımıştı ancak; yine de Cumhuriyet Türkiye’sinin ziraat alanında yapması gereken pek çok iş vardı.

Türkiye’de savaş sonrası dönemde hemen her alanda karşılaşılan nitelikli iş gücü açığı tarım sahasında kendini göstermişti. Tarım, kimi girişimlere karşın ülke genelinde hala iptidai yöntemlerle yapılıyor modern ziraat teknikleri yeterince bilinmiyordu. Türkiye, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren tarımı geliştirebilmek için önemli adımlar attı. Yurt dışından getirilen uzmanlar aracılığıyla çeşitli raporlar hazırlandı. Tarımın geliştirilmesinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında yurt dışından getirilen uzmanları ama en çok da Alman uzmanları anımsamak gerekir. Atatürk Dönemi’nde Türkiye’nin ziraat alanında en çok yararlandığı ülke Almanya oldu. Almanya’dan ziraatın geliştirilmesi için getirilen uzmanların hazırladıkları raporlar doğrultusunda yeni ziraat okulları açıldı. Bu okulların öğretim kadrosu da büyük ölçüde

107 *Cumhuriyet*, 17 İkinciteşrin 1938.

108 *Cumhuriyet*, 17 İkinciteşrin 1938. Türkiye gelen Alman Ziraat uzmanlarının önemli olduğunun belirtirken farklı ülkelerden gelen ziraatçıların varlığını da yadsımamak gerekir. Bunlar arasında Amerikalılar da vardır. 1933 yılının ortalarında Amerikalı ziraat uzmanı M.Gardner İktisat Vekaleti adına Anadolu’da zirai incelemelerde bulunmak üzere Türkiye’ye gelmişti. M.Gardner gazetecilere bir demeçte vermişti: “... Memleketinizde altı ay kadar kalacağımı tahmin etmekteyim. Son zamanlarda büyük terakkiyat ile bütün dünyanın nazari dikkatini üzerine toplayan Türkiye’yi yakından görmeyi çok arzu ediyordum. Türkiye’ye bundan 25 sene evvel bir kere daha gelmişim. Fakat şimdi memleketinizi tanınamayacak kadar değişmiş buldum. Bu defa gelişimde bir ziraat mütehassısı olmak sıfatıyla nazari dikkatimi celbeden şey Türkiye’de yetişen meyvaların çok güzel olmasıdır. Esasen tütün ve incirlerin cihanşümül bir şöhreti vardır” bkz: *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1933.

Almanya'dan sağlandı. Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü, Alman etkisinin görüldüğü önemli örneklerinden bir tanesi oldu. Bu okul aracılığıyla Alman akademisyenler yetişecek genç kuşaklara ziraat alanında Alman bilgi birikimini ve tekniğini aktardılar.

Ziraat alanında Alman etkisinin oluşmasında bir başka husus da Almanya'ya gönderilen öğrencilerdi. Esasında Osmanlı Devleti'nin son döneminde de hemen her sahada öğrenim görmeye ve tecrübe edinmeye yurt dışına öğrenci ve ziraat mühendisleri gönderilmişti. Bu uygulamaya Cumhuriyet Dönemi'nde de devam edildi. Almanya'ya gönderilen öğrenciler arasında genç ziraat mühendislerinin varlığı şüphesiz önemliydi. Zira bu ziraat mühendisleri Almanya'dan döndükten sonra orada aldıkları eğitimi ve Alman ekolünü Türk tarımına doğrudan ya da dolaylı olarak yansıttılar. Alman bilgi birikimi ve tecrübesinin Türkiye'ye aktarılmasıyla Atatürk Dönemi'nde tarımda önemli gelişmeler yaşandı.

Türkiye'ye ziraat alanında Alman etkisini taşıyan memurların varlığını da unutmamak gerekir. Memurlar mesleki tecrübe edinmek ve gözlem yapmak amacıyla yurt dışına gönderilirlerken; onlar da Türkiye'de tarım sahasında Alman etkisinin oluşmasına ortam hazırladılar.

Cumhuriyet Türkiye'si ziraat alanında Alman akademisyenler ve uzmanlardan yararlanırken bu durumun tarımın gelişmesine yardımcı olmak dışında başka sonuçları da oldu. Türkiye'de görev yapan Almanlar, ülkede Almanca öğrenmeye ilginin oluşmasına neden oldular. Atatürk Dönemi'nde öğrencilerin en çok tercih ettikleri yabancı dil Almanca oldu. Alman Hükümeti'nden bu konuda da destek istendiği ve Almanca öğretecek uzmanların Türkiye'ye gelmesi söz konusu oldu. Ayrıca Alman akademisyenler ve uzmanlar iki ülke arasındaki politik, kültürel, ekonomik, ilişkilerin daha fazla gelişmesine neden oldular. Alman uzmanlar başta tarım sanayisi olmak üzere pek çok alanda Alman makineleri ve ürünlerinin kullanılmasını tavsiye ederek Türkiye'deki Alman nüfuzunun artmasına neden oldular.

İmparatorluk dönemi Almanya'sı, Weimar Cumhuriyeti Almanya'sı ve Hitler Almanya'sının Türkiye politikaları arasında bir benzerlik vardı. Zira her üç dönemde de Almanlar, Türkiye üzerinde ekonomik, politik, askeri, kültürel bir nüfuz oluşturmaya çalıştılar. Bu nedenle Cumhuriyet Türkiye'si üzerinde oluşturulmaya çalışılan Alman nüfuzu bir önceki dönemin bir devamı niteliğindedir. Ancak Hitler ve Nazi Almanya'sından kaçan Alman vatandaşlarının Türkiye'yi tercih etmeleri yukarıda sözü edilen Alman politikasının bir sonucu değildi. 1933'ten itibaren mülteci statüsünde gelen Almanlar Türkiye'ye daha güvenli ve huzurlu bir ortamda çalışacaklarını düşünerek gelmişlerdi. Zira Hitler yönetiminin dışladığı Alman bilim insanlarını Türk Hükümeti tarafından kabulü göstermektedir ki; Nazi Almanya'sı politik olarak Türkiye'yi kontrolüne alamamıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

II. Tezler

DAĞLI, Erkan, “Atatürk Dönemi Alman Büyükelçileri 1923-1938” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı*, Konya, 2013.

III. Gazeteler

Cumhuriyet

IV. Araştırma Eserler ve Makaleler

AFETİNAN A., *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1989.

AKMAN, Numan, “Cumhuriyet Döneminde Sığırcılık” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 9. Cilt, ss.2430-2437, İletişim yay., İstanbul, 1983.

AKMAN, Arif, “Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün Öyküsü”, *Gıda(1990)*, Yıl 15, Sayı:(1), Ocak-Şubat, ss,3-12. E.T.27.02.2018 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/78503> E.T.27.02.2018.

AKMAN, Arif, “Türkiye’de Fermantasyon ve Teknolojisinin Gelişimi Öyküsü”, *Gıda/The Journal of Food* Cilt(yıl):12, Sayı:3, Mayıs-Haziran 1987, s.145 <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gidader/article/view/5000096862/5000090186> E.T.27.02.2018.

ARUOBA, Çelik, “Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişimi*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye’nin Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982.

AŞKIN, Yücel, “Cumhuriyet Döneminde Koyunculuk” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 9. Cilt, İletişim yay., İstanbul, 1983, ss.2437-2440.

ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif yay., İstanbul, 2004.

- 1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları 1, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara.
- DUMAN, Doğan, “Türkiye’nin Sanayi ve Tarım Politikasının Oluşturulmasında Birinci Sanayi ve Birinci Ziraat Kongrelerinin Etkileri”, *JASSS (The Journal of Academic Social Science Studies)*, S.41, Kış, 2015, ss131-145.
- EMİROĞLU, Kudret – DANIŞOĞLU, Bülent – BERBEROĞLU, Binnur, *Ekonomi Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2006.
- ERİCHSEN, Regine, The Politics Behind Scientific Transfer Between Turkey and Germany In The Case Of The “Yüksek Ziraat Enstitüsü” In Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi, Cilt 55/ Sayı: 2 (Nisan – Haziran) ,2000, ss.37-53, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000094429> E.T.27.02.2018
- GENCER, Mustafa, *Jöntürk Modernizmi ve “Alman Ruhü” 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim yay., İstanbul, 2015.
- KADIOĞLU, Sevtap, “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde Mülteci Bilim Adamları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları IX/1-2(200-2008)*, ss.,183-197, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/13236> E.T.27.02.2018
- KAZGAN, Gülten, “Tarım” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 9. Cilt, İletişim yay., İstanbul, 1983, ss.12-2430.
- KILIÇ, Sezen, *Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye’deki Alman Okulları (1852’den -1945’e Kadar)* Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005.
- KRAL, August R. Von, *Kemal Atatürk’ün Ülkesi- Modern Türkiye’nin Gelişimi*, (Almanca aslından çev: S. Eriş Ülger), Alfa yay., İstanbul, 2010.
- KOÇAK, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1991.
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945) Genelkurmay Basımevi*, Ankara, 1993.
- REİSMAN, Arnold, *Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk’ün Vizyonu*, (Çev: Gül Çağalı Güven) Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2011.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN Selim, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, İkinci Cilt, İletişim yay., İstanbul, 2014.
- TURAN, Kemal, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.

Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980 (Editör: Baskın Oran), 15. baskı, İletişim yay., İstanbul, 2009.

TÜRK, Fahri - ÇINAR, Servet, "Türkiye ile Almanya Arasındaki Bilimsel İlişkiler: Türk-Alman Üniversiteleri", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7- Sayı 13 -Kış 2013, file:///C:/Users/kullanici/Downloads/200-366-1-SM%20(1).pdf E.T.30.01.2018

YILDIRIM, Seyfi, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Bürokrat ve Siyasetçi: Mehmet Sabri Toprak (1878-1938)", <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-71/osmanlidan-cumhuriyete-bir-burokrat-ve-siyasetci-mehmet-sabri-toprak-1878-1938> E.T. 25.02.2018